

El temple gòtic de Santa Maria de Cervera

Pere Beseran i Ramon

Universitat de Barcelona

Santa Maria de Cervera és, amb tota certesa, un dels temples gòtics més notables del país¹. Les seves dimensions i les seves característiques obliguen a considerar-lo dins el grup més selecte i restringit de les produccions arquitectòniques d'una de les etapes creatives més riques i originals -si no la que més, si se'm permet l'asseveració polèmica- de tota la història de l'art català. Però, malgrat aquest atractiu innegable, que justifica que, episòdicament, se l'hagi reconegut com un edifici *excepcional y fuera de serie*,² l'edifici no ha estat objecte ni de l'interès ni dels estudis que sens dubte mereix. El fet de no comptar-se dins la reduïda sèrie de les catedrals, més prestigiades per jerarquia i dimensió, i, alhora, el de trobar-se en una de les zones actualment menys poblades i menys freqüentades del país pot haver tingut alguna cosa a veure amb aquesta migradesa historiogràfica que, malgrat tot, continua afectant en realitat fins i tot a les seues més concorregudes.

Segles XI-XIII. Els antecedents de l'edifici gòtic

La història de la parroquial cerverina és en bona mesura paral·lela a la de la població, si més no al llarg dels segles medievals. Les primeres referències de l'existència d'una i altra es remunten al segle XI. Si l'esment més antic del castell de Cervera i dels primers habitants del seu terme es remunta al 1026, en una relació de les parròquies de la diòcesi de Vic feta entre 1025 i 1050 ja hi

¹ Aquest treball ha estat redactat dins el marc del projecte de recerca BHA 2001-3664 de la Universitat de Barcelona, finançat pel Ministeri de Ciència i Tecnologia amb suport econòmic dels fons FEDER.

² Leopoldo TORRES BALBÁS, *Arquitectura gòtica* (Ars Hispaniae, VII), Plus Ultra, Madrid 1952, p. 203.

figura la de Cervera, aleshores sota l'advocació de sant Martí. Algunes notícies del XII (1133 i 1147) ens mostren que aleshores la dedicació és ja la de santa Maria, que es mantindrà constant des d'aleshores, tot i que conservant un altar dedicat a sant Martí, un culte que perdurà als segles següents³. No sabem si el canvi d'advocació, ben present el 1147, quan es parla de la *parrochiam Sancti Martini que nunc est Mariae*,⁴ s'ha de relacionar amb una renovació arquitectònica, atès que no hem conservat cap vestigi de l'edifici o edificis dels segles XI i XII. En cap cas es pot admetre una vella teoria segons la qual el portal de tradició romànica que es conserva obert al costat meridional de l'edifici gòtic és un vestigi del temple inicial, una opinió basada especialment en la presència de sant Martí al seu timpà. Recordant la coincidència amb la dedicació original, alguns autors antics varen proposar per al portal dates molt primerenques, als segles XI o XII, que les característiques estilístiques i compositives de l'obra no afavoreixen en absolut.⁵ Tot i així, no ha estat fins fa pocs anys que s'ha establert que la realització de la porta ha de correspondre per força a un moment posterior, que Francesc de Rueda ubica a l'inici del segle XIII,⁶ i que bé es podria fer avançar una mica més dins la centúria, a la vista de les cronologies proposades per a obres afins, tot i que no idèntiques, com les escultures encloses a les portades de Verdú i Vilagrassa.⁷ Resulta atractiva la possibilitat de relacionar aquesta operació amb les obres incertes al·ludides el 1235 al testament de Joan de l'Hospital i la seva muller Ermesinda, on es fa

³ Pel que fa a les primeres dades sobre la vila i la parroquial cerverines vegeu les síntesis recents encloses a *Catalunya Romànica*, vol. XXIV, Barcelona 1997; dels orígens i evolució medieval de Cervera se n'ocupen Maria-Lluïsa RAMOS, Pere VERDÉS, Max TURULL i Jordi BOLÓS ("Ciutat de Cervera", pp. 385-387), i de l'església Flocel SABATÉ, i Carles PUIGHERRAT i Francesc-Josep de RUEDA ("Santa Maria de Cervera", pp. 391-393).

⁴ Vegeu JAIME VILLANUEVA, *Viage literario á las iglesias de España*, vol. IX, València 1821, p. 12.

⁵ Piferrer en parla com d'un "interesante documento bizantino del siglo XI" (vid. Pau PIFERRER, *Recuerdos y bellezas de España*, Barcelona, 1839, p. 342; i també Pau PIFERRER i Francesc PI i MARGALL, *España. Cataluña*, Barcelona, 1884, vol. II, p. 291), un parer recollit sense esmena per Fausto de DALMASES i MASSOT, *Guía histórico-descriptiva de la ciudad de Cervera*, Cervera, 1890, p. 116. Ràzquin ja en parla com d'una "portada románica, de la primera mitad del siglo XII" (vid. Fernando RÀZQUIN FABREGAT, *Bosquejo histórico de la iglesia parroquial de Santa María de Cervera, como monumento dedicado a la Virgen*, Tipografía Mariana, Lleida, 1932., p. 11).

⁶ Vegeu Francesc-Josep de RUEDA "[La portada de] Santa Maria de Cervera", dins *Catalunya Romànica*, vol. XXIV, Barcelona 1997, pp. 391-393.

⁷ Vegeu també Pere BESERAN i RAMON, "El portal de sant Martí i algunes qüestions cronològiques", dins *L'església de Santa Maria*, dossier monogràfic de *Segarra Actualitat*, núm. 46, Cervera, set. 2000, p. 22; sobre aquest portal vegeu també l'estudi de Carme Bergés inclòs en aquest mateix volum.

una donació a les “*operi Sancte Mariae Cervarie*”.⁸ Atès que resulta impossible connectar aquesta notícia amb la construcció del temple gòtic, la proximitat sembla més gran entre la seva data i la que hipotèticament podria correspondre a una obra com la portada en qüestió, amb el benentès que una donació *ad operam* no sempre al·ludeix necessàriament a unes obres en curs.

En tot cas, no degué ser fins al segle XV que, com veurem, el progrés de les obres del temple gòtic va provocar l'enderroc d'algunes parts subsistents de l'edifici primitiu i la reubicació del vell portal de Sant Martí en el seu actual emplaçament, encarat a l'antic fossar. Allí el descobrim com un element tornat a muntar, amb parts segurament renovades, com la gran llinda llisa, i encaixat de forma un xic forçada en una arquitectura més moderna, en particular l'atri gòtic que el precedeix, amb una volta de creuria que, amb els seus gruixuts nervis i amb les impostes que els sostenen, cobreix bona part del guardapols de la porta i en trepitja les impostes, un i altres esculpits amb elements geomètrics força senzills.

Fora del portal reutilitzat, no coneixem cap altre vestigi de l'antiga construcció, ja que, en contra del que s'ha dit, no crec que la porta interior d'accés a la sagristia s'hagi de valorar semblantment com a part de l'obra romànica pel simple fet d'obrir-se a través d'un arc de mig punt.

L'edifici gòtic. Característiques i orígens

L'edificació del nou temple cerverí no es pot relacionar amb cap de les referències conegudes del segle XIII. És fet en un llenguatge gòtic perfectament assimilat i articulat en una construcció de dimensions considerables.⁹ Seguint un esquema ambiciós, el temple s'organitza a partir d'una capçalera amb deambulatori envoltat de vuit capelles que, un cop traspassat el transsepte, desemboca en un temple de tres naus. La central és lleugerament més alta que les laterals i el doble d'ampla, de tal manera que els seus tres trams són pràcticament quadrats. El transsepte, igual d'alt que la nau central i el presbiteri, té els extrems poligonals a manera d'absis, semblants al principal. En cada un d'ells s'hi

⁸ Agustí DURAN i SANPERE, *Llibre de Cervera*, Curial, Barcelona 1977, p. 213, i F. SABATÉ i C. PUIGFERRAT, “Santa Maria...”, p. 391.

⁹ Si ens hem de refiar de les medicions encloses a F. RÀZQUIN, *Bosquejo histórico...*, pp. 11-12, les dimensions del temple són 21 m. d'alt, 50 de llarg i 22'5 d'ample de les naus, sense comptar les capelles.

Figura 1: visió general de l'interior de Santa Maria (Foto: Jordi Prat)

obren tres capelles, encara que desaparegué la central del costat sud al construir-se la capella del Santíssim Misteri al segle XVII. Al costat nord s'hi afegí des de ben aviat el gran campanar de planta octogonal, en part penjat damunt les capelles d'aquesta banda. A les cinc capelles supervivents del transepte i a les vuit del deambulatori cal sumar-hi les capelles abocades a les naus laterals, de les quals només tres poden relacionar-se amb l'obra gòtica. Al flanc septentrional s'hi obre, a més, la porta de les Núvies, precedida d'un porxo bastit al segle XVIII, mentre que al sud hi ha el ja esmentat portal de Sant Martí, sense les dimensions ni l'axialitat del portal de les Núvies, emprat en l'actualitat com a accés habitual. La porta occidental, així com el cor damunt seu, les capelles que la flanquegen i tota la façana són fruit, com es veurà, d'una reconstrucció del segle XIX, la darrera fase d'edificació de l'actual temple, si deixem de costat les restauracions i remodelacions contemporànies.¹⁰

Més difícil resulta precisar en quin moment es va començar la reedificació de l'actual temple gòtic, atès que no es coneix cap documentació que hi al·ludeixi explícitament. Deixant de banda les apreciacions de la historiografia antiga¹¹, el fonamental estudi de Duran i Sanpere va establir, sense una argumentació gaire explícita, que "fou començada l'obra per l'absis, corrent el segle XIII"¹²,

¹⁰ Per a seguir aquesta descripció i les diferents vicissituds constructives resulta fonamental l'acarament del text amb les planimetries adequades. El millor aixecament complet que s'ha publicat del temple és el que Antoni Navarro i Enric Solsona varen fer el 1988 per al Servei del Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat; al *Catàleg de monuments i conjunts històrico-artístics de Catalunya*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona 1990, p. 154, hi apareix la planta d'aquest aixecament que, més gran i acompanyada de les seccions longitudinal i transversal de l'església, apareix també a Pere BESERAN i RAMON, "Santa Maria de Cervera", dins *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I: catedrals, monestirs i altres edificis religiosos* 2, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, pp. 39-50, pp. 42-43. Cal esmentar també els bonics plànols publicats per Duran (Agustí DURAN i SANPERE, "L'art antic a l'església de Santa Maria de Cervera", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any XXXII, núm. 333, octubre 1922, pp. 293-317, pp. 294-295, i reeditat dins A. DURAN i SANPERE., *Llibre...*, lām. XXXVI) amb la bella secció de la capçalera dibuixada per Francesc Folguera i una minuciosa però incompleta planta procedent del Servei de Catalogació de Monuments de la Mancomunitat. Tot i algunes discrepàncies entre les dues plantes esmentades, resulten més fiables que altres publicades en altres llocs, com l'enclosa a *Propostes per el centre històric de Cervera*, Universitat Politècnica de Catalunya, Formes d'Anàlisi i d'Intervenció en el Patrimoni Construït, 1991 (Sèrie Monuments i Conjunts, n. 4), Barcelona 1991, interessant per a veure la inserció urbana del conjunt monumental.

¹¹ Villanueva creu "que el templo se fue construyendo lentamente desde el siglo XII hasta mucho después del XIV" (J. VILLANUEVA, *Viage literario...*, p. 14), frase que Dalmases esmena en dir que "el templo se construyó lentamente desde principios del siglo XIII hasta el último tercio del XV" (F. de DALMASES, *Guía histórico-descriptiva...*, p. 118).

¹² A. DURAN i SANPERE., "L'art antic...", p. 295, reeditat dins A. DURAN i SANPERE., *Llibre...*, pp. 129-146, que serà la versió que citarem normalment, excepte quan, com es veurà, hi hagi algun motiu per recordar la versió incial a causa de petites correccions o de la transcripció completa dels documents, només regestats dins el llibre general.

un parer recollit per diversos autors,¹³ que en algunes ocasions han introduït la precisió relativa a la fi del segle com el d'arrencada d'aquestes obres.¹⁴ Alguns estudis, però, van trobar més ajustat que aquesta arrencada hagués tingut lloc ja als inicis del segle XIV,¹⁵ i el mateix Duran i Sanpere en la reedició del seu treball pioner va substituir la frase citada per l'afirmació que "fou començada l'obra per l'absis, a principis del segle XIV".¹⁶ A favor d'aquesta opinió van els nostres actuals coneixements sobre la dinàmica general de l'arquitectura gòtica catalana, que fins a les primeries del trescents no comença a adoptar estructures complexes apreses del gòtic septentrional i de les seves versions occitanes, en edificis iniciats cap al 1300 o alguns anys després, entre el quals és fonamental el protagonisme de les catedrals de Barcelona i Girona.

D'altra banda, pel que fa a l'inici de les obres, Pere Verdés crida la nostra atenció sobre una altra dada important fins ara passada per alt. I és que, si bé no ens consta la col·locació de la primera pedra del nou edifici, gràcies a la transcripció que al segle XIX va publicar Joan Franquesa d'una anotació llegida en un volum ara desaparegut dels *Llibres de Consells* cerverins, sabem que el 1306 es constituïa l'obreria del temple, l'organisme municipal encarregat de gestionar econòmicament l'empresa "*aitant com la obra durarà de la església de nostra dona Sancta Maria de Cervera*"¹⁷. Si ens refiem d'aquesta notícia, podem creure amb un cert fonament que l'inici de la reconstrucció de la

¹³ Vegeu, per exemple, F. RÀZQUIN, *Bosquejo histórico...*, p. 7, i també el prestigiós estudi de Pierre LAVEDAN, *L'architecture gothique religieuse en Catalogne, Valence et Baléares*, H. Laurens ed, París 1935, p. 191, que remet explícitament a l'autoritat de Duran.

¹⁴ "Església parroquial de Santa Maria" dins Teresa SALAT, Blanca CUNÉ (dirs.), *Guia Històrica de Cervera. Dels orígens als nostres dies*, Centre Municipal de Cultura de Cervera, Cervera 1998, p. 30.

¹⁵ La discrepància entre el que s'afirma i el que sembla més ajustat és observada ja a L. TORRES BALBÁS, *Arquitectura gòtica...*, p. 203, quan anota que la "*cabecera se dice empezada en el siglo XIII, aunque sus caracteres arquitectónicos correspondan más bien al siguiente*"; vegeu també una anotació en el mateix sentit a *Catàleg de monuments...*, p. 154.

¹⁶ A. DURAN I SANPERE, *Llibre...*, p. 130.

¹⁷ JUAN FRANQUESA GASOL, *Anales de Cervera*, 3 vols, Barcelona i Lleida, 1891, 1892 i 1895, pp. 10-11, citat per Pere VERDÉS i PIJUAN, "*Administrar les pecunies e bens de la universitat*". *La política fiscal i les estratègies financeres d'un municipi català a la Baixa Edat Mitjana (Cervera 1387-1516)*, Universitat de Barcelona, Barcelona 2004, tesi doctoral inèdita. El treball de Verdés, al qual el seu autor m'ha permès d'accedir amablement, ha resultar essencial per a obtenir un coixí documental sobre la construcció de l'edifici molt més ampli del que fins ara es coneixia. La seva aportació va ser fonamental per a la redacció de la primera versió del meu estudi, citada més amunt (P. BESERAN, "Santa Maria...", pp. 39-50). És de justícia aclarir ara que la generositat de Verdés em va permetre conèixer la seva tesi fins i tot abans de ser conclosa, i és per això que en el meu treball que acabo d'esmentar hi és ja citada com *Finances i fiscalitat municipal a la Catalunya baixmedieval: Cervera 1386-1516*, Barcelona, 2003, amb un títol que ha acabat variant i amb

parroquial va ser plantejat pels volts del 1306. Tot i així, no podem assegurar que l'acte més o menys protocolari de col·locació d'una primera pedra no hagués tingut lloc ja en algun moment més o menys previ a la decisió administrativa sobre la gestió de l'obra; de la mateixa manera, tampoc no es pot garantir que a partir d'aquest instant la fàbrica estigui ja en plena activitat i progressi ràpidament.

Precisament són els entrebancs econòmics els que ens permeten tornar a tenir esment de les obres de Santa Maria l'any 1327. Sabem que aleshores els jurats i prohoms de Cervera ja han començat la reedificació de la parroquial (*incipierint augmentare ecclesiam majorem ville predictae*) i que, mancats de diners i sabedors de les donacions fetes "*pro opere ecclesie supradicte*" en els testaments d'alguns cerverins, han reclamat al rei que ordeni l'execució d'aquests llegats per part dels hereus i marmessors que defugen de pagar-los. El 27 de maig d'aquell any 1327 Jaume II ordena als notaris de Cervera que mostrin als jurats i als obrers del temple els llegats testamentaris fets en favor de l'obra de Santa Maria,¹⁸ que probablement no devia estar gaire avançada.

No serà fins al 1358 que tindrà lloc una consagració de l'església, o si més no serà aleshores quan aquesta cerimònia semblarà possible, ja que no ens consta explícitament que arribés a celebrar-se; l'única cosa que sabem amb certesa documental és que el 5 de març d'aquell any els consellers manaren pagar un drap blanc fet per a la solemnitat.¹⁹ Però no hem de fer-nos il·lusions sobre la significació constructiva de la referència: la consagració no significa, ni de lluny, que l'edifici fos acabat aleshores, sinó només que el presbiteri que acollia l'altar major ja era cobert i, per tant, ja podia servir per a desenvolupar-hi les cerimònies pertinents. Atesa la correspondència formal i estructural de

una data que responia a l'esperança que la tesi es llegís dins el mateix 2003, cosa que finalment no va ser possible. Quedi clar, doncs, que les citacions que en faré d'ara en endavant, tot i remetre a un treball datat el 2004, es basen en la redacció prèvia que Verdés va facilitar-me l'any 2000, en la qual eren ja incorporades totes les dades que vaig poder emprar i d'altres que detallaré més endavant. D'altra banda, moltes d'aquestes dades han estat també tretes a la llum de manera més pública en diversos estudis de Josep M. Llobet i Portella, a qui he d'agrair també que me'ls hagi fet conèixer fins i tot abans de la seva publicació; a ells em referiré més endavant, especialment quan es tracti de revisar les obres del segle XV.

¹⁸ Martí de BARCHLONA, "La cultura catalana durant el regnat de Jaume II", *Estudios franciscanos*, vol. 92, 1991, pp. 383-482, doc. 473 de la p. 479.

¹⁹ J. VILLANUEVA, *Viage literario...*, p. 18; F. de DALMASES, *Guía histórico-descriptiva...*, pp. 121-122; A. DURAN i SANPERE, *Llibre...*, p. 139 (amb referència a la cota arxivística d'origen a ACC, *Llibre de Consells de 1358*, fol. 19v); remarquem el meu *lapsus* a P. BESERAN, "Santa Maria...", p. 40, quan esmento aquesta notícia remetent-la per error al 1359 enlloc del 1358.

les diverses parts, podem suposar amb algunes garanties que aleshores era també conclòs el deambulatori que envolta aquest espai, així com les capelles que s'hi obren, però poca cosa més.

Deixant de banda l'al·lusió del 1327 als problemes econòmics, entre el 1306 de la fundació de l'obreria i aquest 1358 de la possible consagració, no coneixem cap dada constructiva explícita. Sembla que és amb les obres d'aquest període inicial que es poden relacionar els noms de Guillem Pedroló i Pere Pedroló de Verdú, que s'esmentarien com a mestres de l'obra cerverina i que serien membres d'una nissaga de constructors documentats a la mateixa època en edificacions properes, com els temples de Conesa i Guimerà.²⁰ Pel que fa al progrés de les obres dins aquest lapse, s'ha invocat sovint l'interès de la informació que, de manera indirecta, ofereix una visita pastoral del 1331,²¹ en la qual es fa al·lusió a diverses parts del temple. Però, malauradament, aquesta visita no és, a diferència d'altres, un revisió completa de tota la parroquial, i en el seu text només s'hi esmenten algunes capelles, les de Sant Vicenç, Sant Andreu, Sant Esteve i Santa Tecla. Això ha portat a creure que s'està al·ludint a les noves capelles gòtiques posades sota aquestes advocacions, però en realitat algunes de les citades bé podrien ser encara capelles del temple romànic que es mantenien en funcionament, i no hi ha cap certesa que obligui a identificar-les per força amb els nous espais que dins la fàbrica gòtica reprendrien les velles advocacions. De fet, un cop enllestit, no consta que l'edifici nou tingués cap capella dedicada a sant Vicenç, una de les esmentades el 1331, amb una dedicació que devia existir només en l'edifici romànic.

Comparant les dades contingudes en les visites pastorals successives, del 1395, 1399, 1425, 1428 i 1447, amb les imatges figurades en algunes claus de volta, Duran i Sanpere va poder establir l'advocació original de les diferents

²⁰ No ens consta que hagin estat encara publicats els documents en què es basa el coneixement d'aquests mestres, donada a conèixer sumariament per Francesca ESPAÑOL, *El gòtic català*, Fundació Caixa de Manresa, Angle Ed., Manresa-Barcelona, 2002, p. 149, on s'esmenten també les altres referències relatives als Pedroló documentats en altres indrets.

²¹ La visita del 1331 estudiada per Junyent (Eduard JUNYENT, "Visites Pastorals a Cervera", *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, núm. X, Barcelona 1967 (Estudios dedicados a Duran y Sanpere en su LXXX aniversario), pp. 221-245., p. 222) deu ser la mateixa que Duran i Sanpere (A. DURAN i SANPERE, "L'art antic...", p. 291) situava el 1334, una data que trobareu també en autors posteriors que s'han basat en ell. Donem per bona la data presentada per l'estudi més recent i específic, per bé que el 1334 es repeteix sense correcció en la reedició de l'estudi de Duran dins A. DURAN i SANPERE, *Llibre...*, p. 130.

capelles de l'edifici gòtic.²² Però per la seva cronologia tardana tampoc no podem recórrer a aquestes visites per a constatar la marxa de les obres, si més no al llarg del segle XIV. En el seu lloc podem utilitzar, però, el llistat dels beneficis que el 1366 tributaven a Cervera la dècima eclesiàstica, que ens permet saber les capelles que aleshores hi havia a Santa Maria.²³ La seqüència de capelles i advocacions esmentades concorda exactament amb la sèrie establerta per Duran, presentades en el mateix ordre en què ara són. Després de referir-se a l'altar major dedicat a Santa Maria, la llista comença per una de les capelles ubicades just darrere el presbiteri, la del Corpus Christi, i des d'ella se segueix un ordenat recorregut circular a través de les tres capelles restants de la meitat meridional del deambulatori (dedicades a sant Jaume, als sants Pere i Pau, i a santa Tecla), i les tres del transsepte sud (sant Mateu, santa Creu i sant Bartomeu). Vénen a continuació sis capelles dedicades a sants que, un cop enllestit el temple gòtic, ja no gaudiran d'espai propi i que, per aquest motiu, podem pensar amb prou fonament que corresponien encara a la construcció romànica. Són les capelles de Sant Llorenç, Sant Joan, Santa Margarida, Tots els Sants, Santa Bàrbara i Sant Vicenç. Després d'aquest parèntesi d'altars desconeguts, es reprèn la seqüència concordant amb allò existent, és a dir, les tres capelles del transsepte nord (Sant Andreu, Sant Esteve i els Sants Felip i Jaume el menor) i les tres restants del deambulatori (Santa Anna, Sant Miquel i Sant Martí). Comprovem, doncs, que el 1366 ja existien i eren en culte no només les vuit capelles radials sinó també les tres ubicades a l'extrem de cada un dels braços del transsepte, cosa que ens permet datar abans d'aquest any la definició completa de tot el perímetre de la capçalera i el transsepte del temple. Faltaven aleshores, com veurem, bona part de les voltes majors així com, segurament, el gruix de l'obra de les tres naus que prolonguen l'edifici fins a la façana dels peus.

²² Vegeu el seu plànol a A. DURAN i SANPERE, "L'art antic...", p. 294, i a A. DURAN i SANPERE, *Llibre de...*, lām. XXXVI; també el gràfic amb les advocacions i dedicacions de les claus de tot el temple a P. BESERAN, "Santa Maria...", pp. 44-45; pel que fa a la transcripció de les visites pastorals, remetem a l'article d' E. JUNYENT, "Visites Pastorals..." A F. de DALMASES, *Guia histórico-descriptiva...*, pp. 123-133 s'hi poden trobar referències a algunes capelles amb les seves dedicacions a finals del segle XIX, quan no sempre es recordava la inicial; F. RÀZQUIN, *Bosquejo histórico...*, pp. 16-27 és més sistemàtic tant amb les advocacions renovades com amb les originals, que ell reconstrueix tenint present l'anterior treball de Duran i Sanpere. Sobre aquest tema, vegeu també el treball de Ramon Maria Xuclà enclòs en aquest mateix volum.

²³ Prim BERTRAN i ROIGÉ, "La dècima eclesiàstica del deganat de Cervera", *Miscel·lània Cerverina*, vol. IV, 1986, pp. 67-86, esp. pp. 71-72 i 77-79.

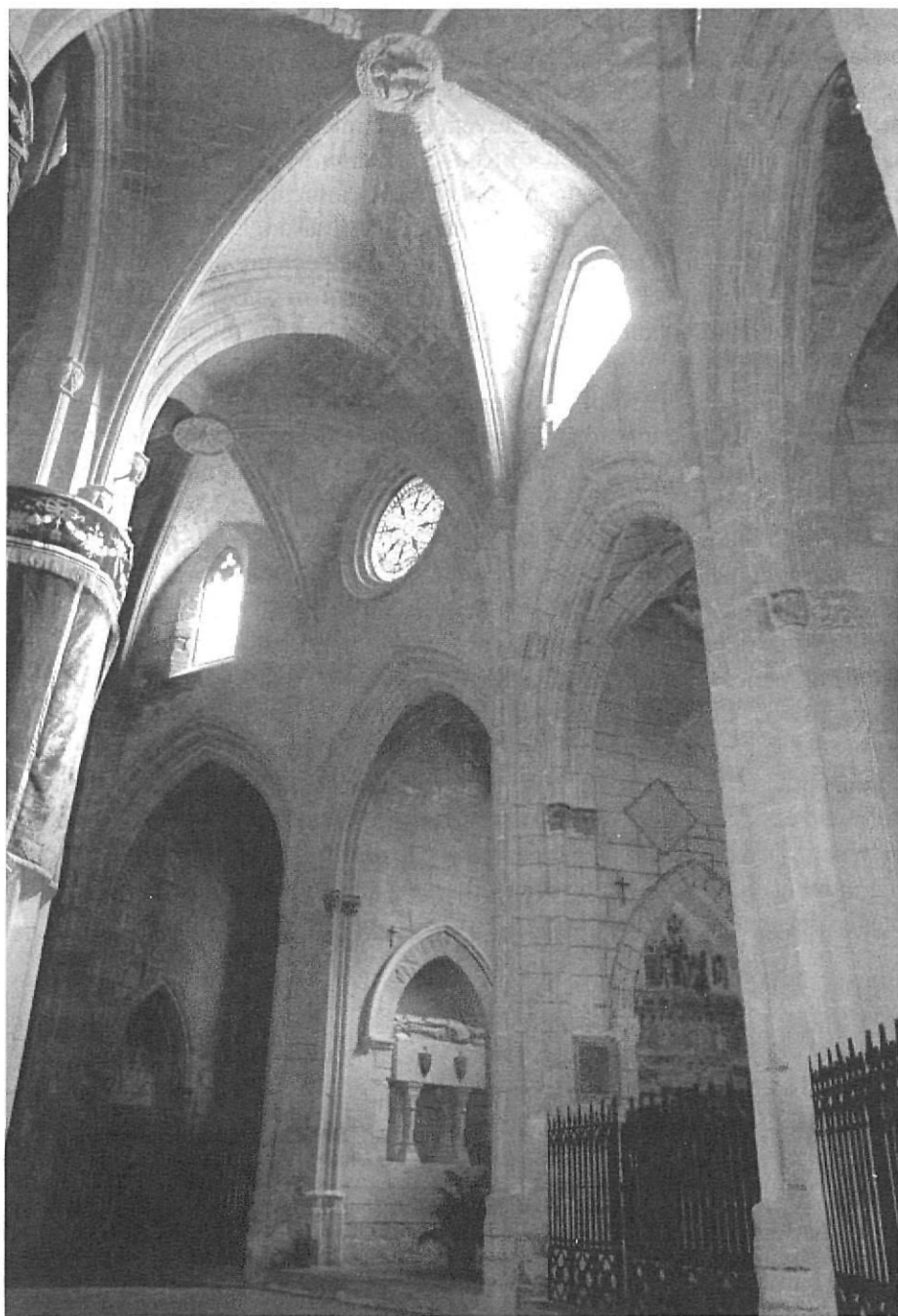

Figura 2: deambulatori amb les capelles de Sant Martí, Corpus Christi i Sant Jaume (Foto: Jordi Prat)

La situació en què, segons aquesta deducció, es trobaven les obres cap al 1366 concorda bé, d'altra banda, tant amb la probable consagració de 1358 com amb la col·locació el 1363 d'una estàtua de pedra de sant Miquel dins el nou deambulatori. Estava adossada al pilar que separa la capella dedicada a l'arcàngel de la de Santa Anna, i s'alçava sobre un pedestal amb una inscripció que Villanueva va transcriure com "*Fuy fet el mes Desgost del an de M.CCC.LX.eIII*".²⁴ Tot i que la data deu correspondre a l'erecció de l'escultura i no pas, com creien Villanueva i Dalmases,²⁵ al procés constructiu del conjunt, manté el seu caràcter probatori com a terme *ante quem* per a l'arquitectura a què es vinculava aquest element desaparegut. Més complicat resulta emprar en el mateix sentit el sepulcre del mercader Ramon Serra, mort el 1355, ja que, tot i que no molt allunyada d'aquest any, no sabem la data precisa de la realització de la tomba dins la seva capella dels Sants Felip i Jaume el menor, al transsepte nord. Més antiga encara ha de ser, per motius estilístics, la sepultura pròpia de la família Major a la capella absidal del Corpus Christi, però la precisió resulta aquí encara més problemàtica.²⁶ Una tercera sepultura es pot emprar com a nou argument per a suggerir la necessitat de no endinsar gaire dins el segle XIV el començament real de les obres. Es tracta ara de l'ossera d'un Guillem de Canalda mort el 1315 i ubicada damunt la porta de l'escala del campanar, a l'extrem nord del deambulatori. En principi la porta ja havia de ser feta quan es col·locà la tomba, presumiblement no molt després de l'any esmentat, però això sembla contradir-se amb la decisió de començar el campanar, ajornada com es veurà fins al 1358.²⁷

²⁴ J. VILLANUEVA, *Viage literario...*, p. 16-17; Crispí Borràs va llegir la data com un 1383, i assegurava que la imatge "quedá inutilizada después de las obras de restauración hechas á principios de esta centuria", és a dir, el segle XIX (vid. Crispí Borràs, "Iglesia de Sta. Maria (Cervera)", dins Joseph PLEYAN DE PORTA, Frederich RENEYÉ y VILADOT, *Album histórico, pintoresco y monumental de Lleyda y su provincia*, Lleida, 1880, tom. I, pp. 53-60, p. 55).

²⁵ Vegeu F. de DALMASES, *Guía histórico-descriptiva...*, p. 118, on s'ubica amb precisió l'escultura, s'informa que "*cuando la restauración de esta iglesia en 1821 se inutilizó esta imagen*", i es dona raó del reaprofitament en altres parts del temple del pedestal amb la data.

²⁶ Vegeu aquestes sepultures a A. DURAN I SANPERE, *Llibre...*, làms. XXI-XXII; a través de P. BERTRAN, "La dècima eclesiàstica...", pp. 77 i 79, ens consta que en les esmentades capelles abans de 1366 havien estat fundades sengles capellanies per part de Bernat Major i de Ramon Serra. Crida l'atenció que aquest darrer, tot i ser amb tota probabilitat el mateix Ramon Serra mort des del 1355, és esmentat aleshores com a *iuniorem* per tal de distingir-lo d'algun parent homònim, el pare o un oncle que l'haurien sobreviscut. Ambdós noms, així com els d'altres membres dels seus llinatges, apareixen ja el 1332-33 en la llista de cerverins emprada a Albert TURULLI i RUBINAT, "Noms i cognoms cerverins del segle XIV", *Miscel·lània Cerverina*, vol. IV, 1986, pp. 8-106.

²⁷ Vegeu l'ossera de Guillem de Canalda o Canalta i el seu emplaçament a A. DURAN I SANPERE, *Llibre...*, làm. XIX; enlloc de 1315 Ràzquin va llegir la data com un 1319 (F. RÀZQUIN, *Bosquejo histórico...*, p. 21),

Hi ha encara una altra mena d'informació que, de forma indirecta, ens permet orientar, si no estrictament el procés constructiu del temple de Santa Maria, sí el moment i el context de la seva concepció i, alhora, incidir en les coordenades cronològiques de l'inici de les obres. Ens referim a la implicació de Cervera en la política eclesiàstica del rei. Tot i que no ens consta cap mena de participació directa de la corona en la iniciativa reedificadora de la parroquial d'una vila que havia estat sempre reial, resulta molt útil recordar ara els plans que Jaume II va projectar per a dur a terme una àmplia reorganització de les diòcesis dels seus regnes. Dins el seu programa per erigir Saragossa en seu metropolitana, va plantejar al Papa la possibilitat de crear una nova diòcesi amb seu a Cervera, a més d'altres nous bisbats a Besalú, Jaca, Terol i Xàtiva, en un projecte de reordenació diocesana que emulava el que aquell mateix 1317 el Papa havia dut a terme al Llenguadoc al crear l'arxidiòcesi de Tolosa. Així, el 22 de novembre de 1317 el rei suggeria a Joan XXII que "*erigi potest novus episcopatus et nova cathedralis ecclesia in villa Cervarie, que est infra Cathaloniam in diocesi Vicensi, que villa locus magnus est, nobilis et bonus*", un bisbat que es formaria a costa dels de Vic i Urgell i per al qual proposava com a candidat a bisbe a Ponç de Vilamur, que era aleshores "*archidiaconum pauperem in ecclesia Ilerdensis, personam bonam et nobilis generis*" i que el 1322 esdevindria bisbe de Lleida.²⁸ El curs de les negociacions permet endevinar que el gener del 1318 ja no es tenia en compte el projecte d'un bisbat cerverí,²⁹ i això faria plausible deduir que, en algun moment lleugerament anterior al 1317, quan encara es cobejaven unes expectatives d'ascens eclesiàstic que no sabem quan havien estat ideades, ja s'havien planificat i fins i tot iniciat les obres d'un nou edifici que adoptava un model arquitectònic més propi de les catedrals que no dels temples de convents o parròquies.³⁰

igual com ho havia fet Dalmases qui, a més, va transcriure el cognom amb un *Caralta* que va voler traduir com Queralt (F. de DALMASES, *Guia histórico-descriptiva...*, p. 131). Al marge de la possibilitat d'endarrerir la confecció de la sepultura alguns anys, tampoc no es pot descartar ni que el discret portalet en arc escarser hagués existit des d'abans que es decidís emprar-lo com a accés al campanar ni que l'ossera s'hagués instal·lat en aquest lloc procedent d'un origen distint.

²⁸ J. VINCKE, *Documenta selecta mutuas civitatis Arago-Cathalaunicae et ecclesiae relationes illustrantia*, Biblioteca Balmes, Barcelona 1936, p. 217, doc. 318.

²⁹ Demetrio MANSILLA, "Formación de la provincia eclesiástica de Zaragoza" (18 julio 1318), *Hispania Sacra*, XVIII, 1965, pp. 249-263, pp. 251-253.

³⁰ Josep Bracons ja ha fet notar l'adopció a Cervera d'un "tipus més pròpiament catedralici" que es posa en relació amb la intenció reial de crear nous bisbats, un d'ells a Cervera, a imatge de la formació de noves diòcesis al Llenguadoc (Alet, Mirepoix, Lombés, Rieux, Saint Pons de Thomières, Castres...) promoguda pel papa Joan XXII precisament en aquests mateixos anys 1317-18; vegeu Josep BRACONS CLAPÉS, "Els

Perquè Santa Maria de Cervera no és, com acostumen a ser aquests darrers, una església de nau única amb capelles obertes a la nau o directament a l'absis, sinó que, com hem vist, compta amb tres naus, amb transsepte i amb un deambulatori envoltat de capelles radials, un esquema ambiciós que es continuaria tot i haver estat desestimada la seva elevació al rang de catedral, quelcom que es pot interpretar com a símptoma que aleshores les obres eren ja prou avançades com per no permetre el seu replantejament. Això reverteix en la possibilitat de reconsiderar el 1306 de la constitució de l'obreria com un moment que, amb força probabilitats, deu ser proper a l'inici real d'unes obres ja prou definides el 1317. L'absència de notícies d'aquest moment ens impedeix comprovar l'existència d'un suport econòmic per part del monarca, quelcom que, si més no en l'inici de l'empresa, resultaria ben versemblant en el context dels plans descrits. Serà el mateix Jaume II qui el 1327, deu anys després, i només cinc mesos abans de morir, intervé afavorint indirectament l'economia de les obres de Santa Maria mitjançant l'ordre ja esmentada.

Però el cert és que qui es preocupava per la manca de diners i havia hagut d'anar el 1327 a reclamar davant el rei eren els jurats i prohoms de Cervera, i també havien estat els paers cerverins els que, "*ab voluntat dels conseillers e dels prohoms de la vila*", havien ordenat el 1306 la constitució de l'obreria de Santa Maria. A partir d'aleshores veurem com la iniciativa en la construcció de l'edifici recau completament en la *universitat* cerverina, responsable tant del finançament i de la gestió econòmica, com de totes les decisions formals i tècniques relatives a l'empresa.³¹ Quan a partir de les darreries del segle XIV i, sobretot, des del XV, la documentació sobre les obres es faci més abundosa, comprovarem l'amplitud d'aquesta tutela municipal, davant la qual l'estament eclesiàstic té un protagonisme molt limitat. Ben simptomàtic d'aquesta relació entre el poder civil de la vila i la seva parroquial és l'estret lligam físic entre els respectius edificis, el temple de Santa Maria i la Paeria o Casa del Consell, que ja era a l'actual emplaçament al segle XIV i que devia prendre la seva primera

segles del gòtic", dins *Arquitectura religiosa antiga i medieval* (Art de Catalunya, 4), L'isard, Barcelona 1999, pp. 130-276, p. 209; sobre la qüestió llenguadociana vegeu Jean-Louis GAZZINIA, "La création de la province ecclésiastique de Toulouse", dins *La papauté d'Avignon et le Languedoc (1316-1342)* (*Cahiers de Fanjeaux*, 26), Privat, Toulouse, 1991, pp. 143-155.

³¹ Sobre aquesta situació i el funcionament de l'obreria i, en general, l'administració de l'obra de Santa Maria, vegeu les observacions de Max TURULL RUBINAT, *La Configuració Jurídica del Municipi Baix-Medieval. Règim Municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430*, (Textos i Documents, 24), Fundació Noguera, Barcelona 1990, p. 292, i la detallada anàlisi del seu funcionament al ja citat estudi de P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*

configuració arquitectònica cap als anys trenta, mentre l'església era en la seva etapa constructiva inicial.³² Ja en aquesta fase trescentista l'edifici públic devia adossar-se als murs exteriors de la capçalera del temple, i el desenvolupament i ampliació de la Paeria al llarg del temps va aprofundir la vinculació mútua. Un vincle que, en alguns aspectes plàstics, subratlla la subordinació de l'element religiós al civil. És aquest el que acaba configurant una façana encarada a la plaça Major, que folra i oculta l'església, el campanar de la qual, ben visible emergint per damunt els teulats de la Paeria, és percebut com un complement molt més lligat a les funcions pràctiques i representatives de la vida quotidiana i festiva de la vila que a la seva dimensió específicament religiosa.

Resulta singular la renúncia per part de la nova església a dotar-se d'una façana ben visible, i fins potser monumental, encarada al centre urbà que representa la plaça. Aquesta característica s'hauria d'explicar tenint en compte diferents circumstàncies, començant per l'orientació habitual dels temples, amb la capçalera a llevant i els peus cap a occident, així com la preexistent parroquial romànica, que ja devia tenir aquesta orientació i que devia condicionar la nova construcció d'una manera que no ens és gaire coneguda. A més, la particular col·locació de l'edifici amb relació a l'estructura urbana obliga a tenir en compte les característiques topogràfiques del lloc on s'assenta l'edifici. Aquest s'aixeca sobre l'extrem occidental del coll de les Savines, el promontori allargassat que el carrer Major cerverí recorre de cap a cap vertebrant l'estructura urbana medieval. El carrer Major desemboca a la plaça Major, centre tradicional de la vila on ja hem constatat el protagonisme de la façana de la Paeria i l'ocultació del temple. Però cal recordar que, encara que d'esquena a la plaça Major, el temple mirava aproximadament vers la que el 1332 ja es coneixia com la plaça Vella, l'antic centre urbà emplaçat entre el castell, la parroquial i el convent de Sant Domènec, aproximadament on hi ha ara la plaça davant d'aquest darrer. Devia haver estat fins aleshores una zona destacada, el lloc on convergien les principals vies de comunicació i on potser hi havia hagut el centre urbà dels segles XII i XIII, però que acabaria essent desplaçada per la que el 1360 encara s'anomenava la plaça Nova, l'actual plaça Major.³³

³² Sobre la construcció de la Paeria vegeu MAX TURULL i RUBINAT, "L'edifici de la Paeria medieval", dins T. SALAT, B. CUÑÉ, (dirs.), *Guia Històrica...*, p. 43.

³³ Sobre l'urbanisme de la Cervera medieval i sobre els antics noms de les seves places vegeu "El primer desenvolupament urbanístic" i PERE VERDÉS i PUJAN, "La plaça Major" dins T. SALAT, B. CUÑÉ, (dirs.), *Guia Històrica...*, pp. 18-19 i 39-40.

Una capçalera singular

L'edifici de Santa Maria de Cervera no només és singular per la mera presència del deambulatori o del transsepte, sinó que les formes d'un i altre són especialment originals i significatives. Així, el presbiteri amb una planta poligonal de cinc costats genera un deambulatori format per cinc trams que no es corresponen, com fóra d'esperar, amb cinc capelles radials, sinó que el nombre d'aquestes es dobla, amb dues capelles abocades a cada un dels trams, separades pel pilar que recull el cinquè nervi de cada una de les cinc voltes del deambulatori. El nombre de capelles no és, però, de deu sinó només de vuit, ja que en els trams extrems -els que limiten amb l'accés al transsepte i que, per això, adopten una forma més irregular- només hi ha una capella al costat més interior del pilar central, en tant que al costat contrari, més estret, hi ha les portes que comuniquen amb la sagristia a migjorn i amb l'escala del campanar al costat nord. Un dels efectes que comporta aquesta particular configuració és que, atès el nombre parell de les capelles, no n'hi hagi cap de col·locada axialment, sinó que l'element que ocupa aquest emplaçament focal és el pilar que separa les dues capelles del tram central del deambulatori. Aquesta organització, tan insòlita que no reapareix en cap altre edifici català, fa especialment significativa la seva ajustada coincidència amb aquella que adopten les capçaleres de la catedral de València i de l'església de Santa Caterina de la mateixa ciutat. Una tal coincidència, observada ja per Lavedan,³⁴ no pot ser casual, ja que afecta no només l'esquema genèric sinó detalls com el de la irregularitat de les voltes extremes, que també a la seu valenciana acollien els accessos a la sagristia i a una escala de caragol.³⁵ A l'hora d'explicar l'elecció del model per part de l'incert autor del projecte de Cervera, Lavedan recorda que, de les tres catedrals properes a la capital segarrenca obrades dins el segle XIII, les seus de Lleida, Tarragona i València (aquesta darrera iniciada el 1268 i amb un procés constructiu de cronologia problemàtica), només la tercera posseïa una capçalera amb deambulatori, sempre i quan admetem, com fan els

³⁴ P. LAVEDAN, *L'architecture gothique...*, p. 191-192; l'observació fou recollida per L. TORRES BALBÁS, *Arquitectura gòtica...*, pp. 203 i 281 (que incorpora al mateix model la catedral de Múrcia, bastida molt més tard i, a més, amb diverses reformes en la capçalera) i per Alexandre CIRICI PELlicer, *L'art gòtic català. L'arquitectura als segles XIII i XIV*, Barcelona 1977, p. 92. Vegeu també Arturo ZARAGOZÀ CATALÁN, *Arquitectura gòtica valenciana, siglos XIII-XV*, (Monumentos de la Comunidad Valenciana, I), Generalitat Valenciana, Conselleria de Cultura i Educació, València 2000, p. 68.

³⁵ A. ZARAGOZÀ, *Arquitectura gòtica...*, pp. 65 i 68.

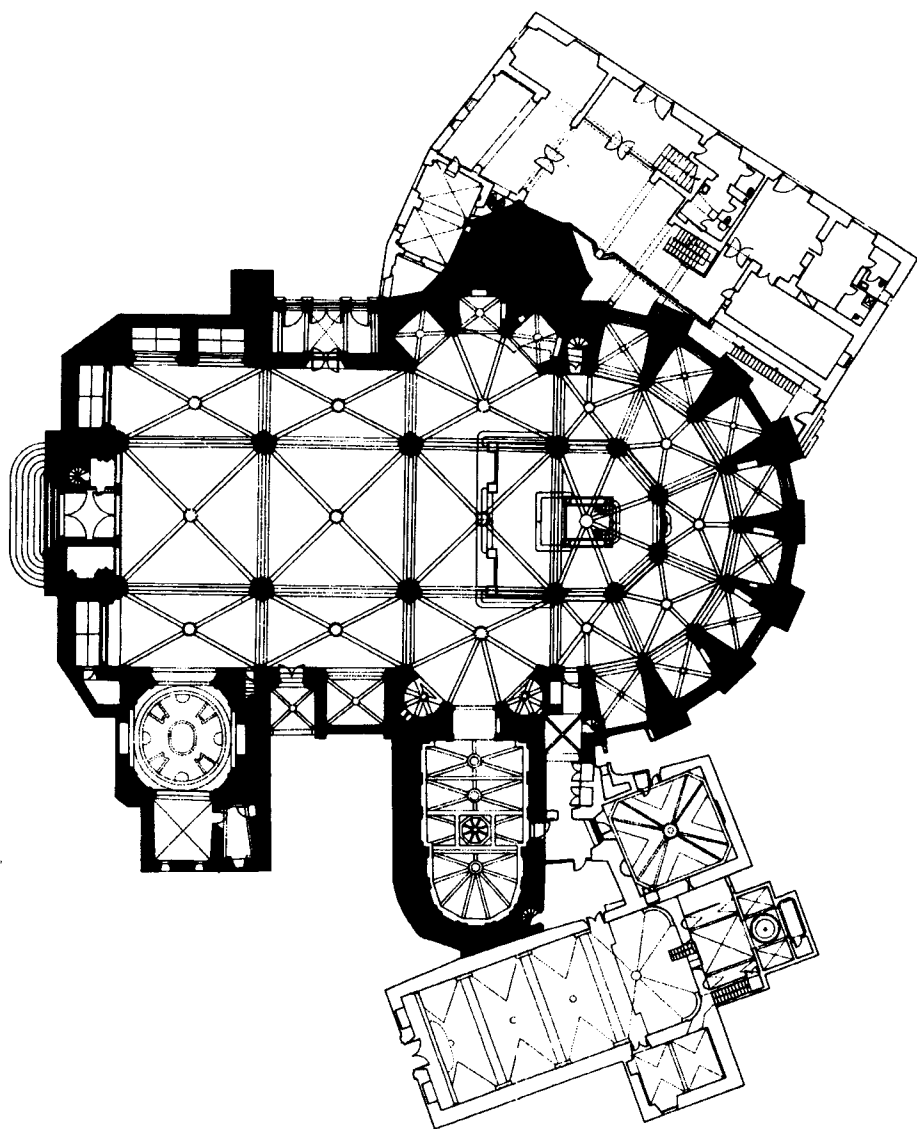

Figura 3: planta general (Font: Antoni Navarro i Enric Solsona, a *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura. I/2*, Barcelona, 2003)

autors més recents, que aquesta ja era feta cap al 1300.³⁶ Això incidiria en la cronologia primerenca del disseny cerverí, que no hauria tingut encara en compte les capçaleres de les seus barcelonina i gironina, una i altra en construcció al llarg del primer quart del segle XIV.

A Cervera, la planta pràcticament quadrada de les capelles absidals obliga a prendre en consideració altres referents a més del de la catedral valenciana, dotada de capelles poligonals. A València mateix no és gens menyspreable el paral·lelisme amb l'església de Santa Caterina, un altre cas similar de temple parroquial de tres naus condicionat per la imitació de la propera catedral. Millor que les d'aquesta darrera, les capelles rectangulars de Santa Caterina recorden les cerverines, i ho fan també els contraforts de planta aproximadament triangular que les separen i que s'integren en una capçalera que exteriorment apareix contínua, sense que la volumetria de les capelles hi resulti perceptible. Aquest disseny de capçalera resseguida per capelles radials quadrades o rectangulars, encabides entre contraforts triangulars i sense projecció externa, coincideix amb el d'altres edificis catalans iniciats dins el primer terç del segle XIV, com Santa Maria de Montblanc, la seu de Manresa (amb una primera pedra del 1328) o la parroquial de Santa Coloma de Queralt (començada cap al 1330), tots tres dins d'una òrbita relativament propera a Cervera.³⁷

L'absis del temple segarrenç només es pot veure en part des de l'exterior, ja que se li adossen directament no només algunes dependències secundàries del temple, a la zona de la sagristia, sinó també alguns edificis particulars i, sobretot, el de la Paeria, ja des del segle XIV lligat físicament a Santa Maria, com ho demostren alguns dels arcs gòtics conservats a la seva planta baixa. Resta, doncs, visible en tot el seu alçat només un breu tram d'absis abocat cap a la

³⁶ A més de A. ZARAGOZÁ, *Arquitectura gòtica...*, sobre la seu valenciana vegeu també M. A. CATALÀ, "La Catedral", dins *Catálogo monumental de la ciudad de Valencia*, València, 1983, pp. 164-179; Núria de DALMASES, Antoni JOSÉ i PITARCH, *L'època del Cister. s. XIII*, (Història de l'art català, II), Barcelona 1985, pp. 78-80 (on es valoren dues inscripcions fundacionals, la de 1262 i la del 1334), Enric A. LLOBREGAT, "Dels orígens fins a la fi de l'arquitectura gòtica", dins E.A. LLOBREGA i J.F. YVARS (dirs.), *Història de l'art al País Valencià*, Tres i Quatre, 1986, pp. 129-134 (on s'aclareix que la dada del 1334 correspon a Santa Maria de Sagunt i no a la catedral de València), i Daniel BENITO GOERLICH, "Catedral", dins *Valencia y Murcia* (La España gòtica, 4), Madrid, Encuentro, 1989, pp. 269-280; tots els títols enclouen bibliografia anterior.

³⁷ Sobre aquests edificis, i algun altre d'interès, vegeu les revisions recents de J.M. Gasol i F.X. Asarta (sobre la seu manresana) i de Joan Fugueta (pel que fa als restants temples) dins *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I: catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, pp. 60-71 i 116-119 i 122-132.

plaça i baixada de la Seboteria,³⁸ en el qual podem copsar les senzilles finestres de les dues capelles centrals -les de Sant Martí i del Corpus Christi-, enquadrades entre tres dels massissos contraforts, amples, plans i poc prominents, sense acabament agut ni cap mena d'ornamentació terminal. Per tal de significar aquest discret frontis posterior, damunt dels tres contraforts referits s'hi encastaren sengles imatges, una ubicada al mig del contrafort central mentre que, en els dos que el flanquegen, la col·locació de la figura es desplaça fins a l'angle que s'encara vers aquest virtual eix de simetria. Aquestes escultures, dretes damunt peanyes i resguardades sota dossers, segurament foren incorporades a la simplicitat de les severes línies arquitectòniques de l'absis al darrer quart del segle XIV, quan diversos particulars arranraven l'interior d'algunes de les capelles. Ara només resten, molt malmesos, els dossers i una part de les peanyes, ja que el 1785 les deteriorades imatges foren eliminades pel perill que suposaven per als vianants.³⁹ Exteriorment també es pot percebre l'esglaonament dels volums, ja que capelles, deambulatori i presbiteri són a alçades diferents, cosa que permet obrir finestres també en els dos desnivells. Les del deambulatori, parcialment tapiades fins a la recent restauració del 2001-2002, són una curiosa combinació alternada d'amples finestres apuntades i petits rosetons, mentre que les del cor són cinc finestrals de dimensions majors, però tampoc gaire grans. Per a uns i altres construïa vitralls entre 1413 i 1426 el vitraller francès establert a Barcelona Colí de Maraya.⁴⁰

En la zona de la capçalera cal assenyalar encara alguns trets destacables. D'una banda l'interès dels elements escultòrics visibles a l'interior, especialment en els capitells a l'entrada de les capelles, amb vegetació, animals i algunes escenes de lluita que, tot i els enguixats i repintats, es poden datar pel seu estil dins el segon quart del segle XIV. En el mateix sentit s'haurien de valorar les poques claus de volta no refetes, especialment a les capelles de Sant Miquel,

³⁸ És aquesta una de les perspectives més habituals per a la difícil visualització externa d'un edifici que, pel seu entorn urbà i topogràfic, resulta sempre complicat d'observar en conjunt; prenia ja aquest punt de vista un dibuix de Lluís Rigalt del 1852, que es reproduïx a A. DURAN I SANPERE, *Llibre...* lām. XVII, i que ens mostra l'aspecte que aleshores presentava l'edifici, no molt distint de l'actual.

³⁹ S'al·ludeix a la qüestió a P. VERDÉS, "La plaça...", p. 38, i trobem un tractament més extens del tema a l'estudi de M. Teresa Salat enclòs en aquest mateix volum; agraïm a l'autora que em permetés accedir a una primera versió del seu escrit ja a l'hora de redactar la primera versió del meu treball sobre l'edifici, on apareix citat com Maria-Teresa SALAT, "L'enderrocament de Santa Maria", *Miscel·lània Cerverina*, en premsa.

⁴⁰ Sobre els vitralls de Santa Maria el treball de referència continua essent el capítol que els va dedicar Duran dins A. DURAN I SANPERE, *Llibre...*, pp. 147-152, a l'espera de la revisió del tema que ha d'aparèixer dins el volum corresponent del *Corpus Vitrearum Medii Aevi* que es troba en preparació.

Sant Martí i Santa Tecla, però el seu estat de conservació no permet afirmar gran cosa més que el seu aspecte primerenc. Destaquem també el particular motllurat dels arcs apuntats que donen accés a les capelles, una bona part del qual no arriba fins als capitells de les columnetes que emmarquen l'obertura, sinó que es fonen directament amb el mur llis al lloc on comença la capella. També és singular la manera com els arcs que separen les voltes del deambulatori no arriben als respectius capitells, ja que desapareixen darrere dos nervis.⁴¹ Un i altre són recursos de disseny que perviuran en etapes posteriors de l'edifici com a elements que li confereixen unitat formal, una opció de la qual són ben conscients els gestors de l'obra quan l'exigeixen expressament als arquitectes posteriors, com ho mostra el contracte de 1483 amb mestre Barrufet per a fer dues capelles, cada una de les quals hauria de tenir "*un arch dobler ab sa mollura, segons és ya principiada la obra vella*".⁴²

D'altra banda, aquesta particular configuració arquitectònica en què el motllurat dels arcs no troba exacta correspondència en els suports verticals, resulta un disseny força singular que pot ser significatiu a l'hora d'insistir en l'anàlisi de les fonts i els paral·lels del projecte inicial cerverí. En el panorama català el recurs és extremadament rar, però potser no siguin casuals els casos en què l'hem detectat, atesa la relativa proximitat geogràfica i també cronològica respecte d'allò que hem proposat per als orígens de Santa Maria de Cervera. D'una banda podem esmentar un temple que ja hem tingut en compte també per altres motius, el de Santa Coloma de Queralt, les capelles del qual es comuniquen amb la nau a través d'arcades en què la mateixa solució observada a

⁴¹ Vegeu aquests trets en fotografies com les publicades a J. BRACONS, "Els segles del...", pp. 222 i 263, a P. BESERAN, "Santa Maria...", pp. 41 i 49, i a Josep BRACONS CLAPÉS, "Les grans esglésies de tres naus", dins *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I: catedrals, monestirs i altres edificis religiosos* 2, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, pp. 27-30, p. 30.

⁴² Vaig tenir coneixement del contracte a través de P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*, i el mateix Pere Verdés va tenir cura de la seva transcripció enclosa a P. BESERAN, "Santa Maria...", pp. 46-47; figura també dins J. M. LLOBET i PORTELLA, "Les obres a l'església de Santa Maria de Cervera durant la segona meitat del segle XV", *Palestra Universitària*, 16, 2003, pp. 121-173, doc. 14. Ens ocuparem d'aquesta part de l'obra més endavant. L'exigència d'homogeneïtat de llenguatge entre les diferents parts d'una església és adduïda en relació amb altres casos a Christian FREIGANG, "«Solemnus, notabilis et proporcionabilis». Les expertises de la construction de la cathédrale de Gérone. Réflexions sur le discours architectural au Moyen Âge", dins *Pierre, lumière, couleur. Études d'histoire de l'art du Moyen Âge*, F. Joubert i D. Sandron (dir.), París, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 1999, pp. 384-393, p. 392, que remet, entre altres, a l'estudi específic sobre la qüestió de M. H. CAVINESS, "«De convenientia et coherentia antiqui et novi operis»: Medieval conservation, restoration, pastiche and forgery", dins *Intuition und Kunstwissenschaft. Festschrift für Hanns Swarzenski zum 70. Geburtstag*, Peter Bloch alt. (dir.), Berlin, 1973, pp. 205-221.

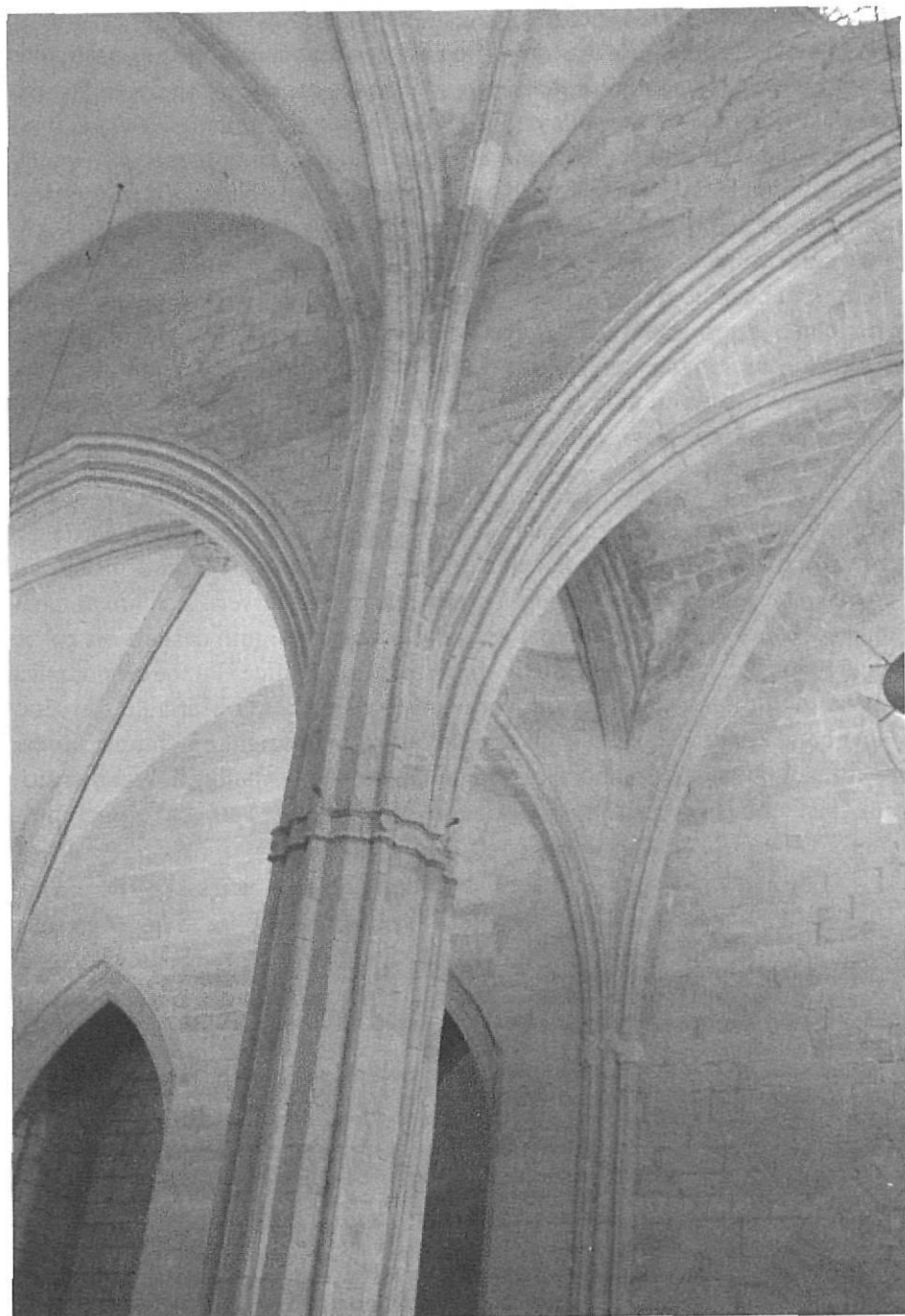

Figura 4: pilar i nervis de les voltes (Foto: Jordi Prat)

Cervera s'expressa de manera més discreta.⁴³ El fenomen apareix de forma més contundent a les capelles abocades al transsepte de l'església inconclusa de Bellpuig de les Avellanes, la construcció de la qual s'ubica a través de dades indirectes a les dues primeres dècades del trescents,⁴⁴ un lapse sensiblement coincident amb el que proposàvem per a l'arrencada de l'empresa cerverina.

Encara més interessant resulta el fet que aquestes característiques de disseny es puguin relacionar amb obres foranes, en una direcció especialment significativa, atès que apunta cap a construccions llenguadocianes invocades sovint com a antecedent immediat de la primera arquitectura catalana plenament gòtica. Em refereixo, és clar, a la catedral de Narbona, però també a les de Tolosa i de Rodés, edificis en què cal assenyalar com a trets particulars solucions equiparables a les cerverines en l'articulació dels perfils dels arcs amb els pilars o els murs immediats. No ha de sorprendre que alguna cosa de semblant aparegui en els arcs que uneixen la corona de pilars de la girola de la seu de Girona, o en els que flanquegen l'entrada al presbiteri de Sant Joan de Perpinyà, quan es recorda la participació en ambdues obres del mestre Jaume de Faveran, procedent de la fàbrica narbonesa. Els pilars d'aquesta, amb els capitells sense fulles formats per dues motllures horitzontals i paral·leles, poden ser també un bon referent per als de la nau del temple cerverí. Altres singularitats d'aquest, com l'especial encaix de les diferents arcades de la volta del deambulatori, també es poden rastrejar en edificis llenguadocians, com ara la seu de Tolosa, interessant també per la forma dels seus pilars. L'arquitectura llenguadociana, amb obres fonamentals bastides des del darrer quart del segle XIII -Tolosa, Narbona, Rodés...-, aporta, doncs, al panorama català de cap al 1300, suggestions que van més enllà del model fornit per a les plantes de les seus de Barcelona i Girona, i que es confirmen en els notables paral·lelismes que es detecten quan comparem les respectives arquitectures del trescents.⁴⁵

⁴³ Vegeu les fotografies encloses a J. BRACONS, "Els segles del...", p. 216, i a A. CIRICI, *L'art gòtic...*, fig. 326.

⁴⁴ Vegeu una revisió recent de l'edifici a Joan Albert ADELL i GISPERT i PETE FREIXAS CAMPS, "Les cases dels altres ordes monàstics i canònics", dins *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I: catedrals, monestirs i altres edificis religiosos I*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, pp. 126-137, pp. 127-130, on es planteja una construcció entre 1306 i 1322 aproximadament; per a la fotografia de l'aspecte que ara m'interessa remeto a A. CIRICI, *L'art gòtic...*, fig. 266.

⁴⁵ No puc estendre'm ara en la demostració minuciosa d'aquests paral·lelismes, que poden resultar especialment interessants i sobre els quals caldrà insistir en una altra ocasió: en tot cas, cal remetre com a mínim a les imatges i les aportacions encloses en obres com Christian FREIGANG, "Le chantier de Narbonne" i "Jacques de Fauran", dins Roland RECHT (ed.), *Les bâtisseurs des cathédrales gothiques*, Strasbourg, 1989.

Si tornem al deambulatori de Cervera i a les seves capelles, cal subratllar que, malgrat que aquestes foren posades sota el patrocini d'alguns prohoms, que s'hi feren enterrar i que varen adquirir el dret d'exhibir els seus escuts a les tombes, als retaules i als mateixos murs del recinte, el cert és que aquests patrons no semblen haver intervingut fins que l'arquitectura fou enllestida, ja que els seus elements heràldics tenen sempre un aspecte sobreposat damunt una arquitectura enllestida.⁴⁶ Afavoreix aquest punt de vista el que sabem sobre l'adquisició de la capella de Sant Martí per part de Ramon Serra el Major als anys setanta del segle XIV,⁴⁷ i també l'encara més tardana vinculació de Berenguer de Castelltort amb la de Sant Jaume.⁴⁸ No podem dir el mateix quan passem a les capelles del transsepte o als grans pilars que envolten el presbiteri, indrets en els quals els escuts adopten un encaix diferent amb l'arquitectura.

pp. 127-132 i 195-200; Christian FREIGANG, "Jean Deschamps i la definició d'una arquitectura gòtica meridional" i "La catedral de Narbona com a referent directe de les de Barcelona i Girona", dins *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I: catedrals, monestirs i altres edificis religiosos I*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2002, pp. 262-265 i 270-273. També els estudis de Freigang i altres autors recollits a *Autour des maîtres d'oeuvre de la Cathédrale de Narbonne. Les grandes églises gothiques du Midi, sources d'inspiration et construction*, Narbona 1994; no he pogut consultar Christian FREIGANG, *Imitare ecclesias nobiles. Die Kathedralen von Narbonne, Toulouse und Rodez und die nordfranzösische Rayonnantgotik im Languedoc*, Worms, 1992.

⁴⁶ És cert que alguns documents coneguts, i molt particular la llista de rendes eclesiàstiques cerverines publicada per P. BERTRAN, "La dècima eclesiàstica...", permet relacionar les diferents capelles amb els noms de nombrosos promotors i fundadors de beneficis; però el contingut del text deixa també clar que els beneficis i les capelles es funden en altars preexistents, de tal manera que, si més no en aquell context, la fundació d'una capella no implica necessàriament la promoció de la seva edificació material, sinó més exactament la fundació d'una capellania.

⁴⁷ Alguns documents del 1379 ens mostren els conflictes entre els paers i Ramon Serra sobre l'obra que aquest feia a la capella de Sant Martí, on finalment va ser autoritzat a "*fer sepultura e sis senyals e reetaule e totes altres llicites coses*". Potser ja tingui relació amb les seves intencions la notícia sobre el ciutadà anònim que el 1373 es mostrava disposat a fer i dotar "*una capella detràs l'altar major de madona Sancta Maria*". Sembla improbable que la idea de "fer una capella" al·ludeixi a la construcció de l'àmbit, que ja devia ser bastit, i més aviat es deu referir a la seva fundació o refundació en sentit litúrgic, a la seva organització i dotació funcional; a menys que es pensés en una hipotètica reedificació arquitectònica, finalment descartada. En relació amb aquestes notícies, en bona part ja conegudes per Duran i Sanpere, remeto a la transcripció i la lectura de conjunt que en faig a Pere BESERAN I RAMON, *Jordi de Déu i l'italianisme en l'escultura catalana del segle XIV*, Diputació de Tarragona, 2003, pp. 103-104 i notes 136-141 de les pp. 316-317. D'altra banda, segons P. BERTRAN, "La dècima eclesiàstica...", p. 79, ja el 1366 un A. Serra, segurament l'Arnau Serra documentat també el 1332-33 (vid. A. TURULL, "Noms i cognoms...", p. 105), consta com a fundador d'una capellania a la capella de Sant Martí, vinculada, doncs, a la família Serra des d'abans de l'aparició en l'afer de Ramon Serra Major.

⁴⁸ Vegeu A. DURAN I SANPERE, *Llibre...*, p. 136, on es comenta el seu testament de 1389, on s'encarrega la reparació de la capella i la construcció de la sepultura i altres complements decoratius com són el retaule, les reixes i els vitralls. S'han de relacionar aquests desitjos amb la notícia del 1491 sobre la renovació de la coberta de la capella de Sant Jaume per part del mestre d'obres cerverí Julià Bardina, recollida a J. M. LLOBET, "Les obres a l'església...", doc. 27.

Particularment singulars són aquests sis pilars absidals, resseguits per les columnetes adossades que recullen els nervis provinents de les voltes tant del deambulatori com del presbiteri. La seva planta poligonal varia segons l'emplaçament i segons el nombre d'aquests nervis, que en els dos pilars extrems s'incrementa amb els procedents de les voltes del creuer. Els pilars de la capçalera ceriverina no compten amb un capitell continu i homogeni que els envolti, sinó que el capitell de cada columneta es disposa a una altura que varia segons l'origen de l'arc que recau al seu damunt. Aquests capitells mostren diversos escuts que Pere Verdés ha interpretat com al·lusions a les diferents confraries i gremis professionals ceriverins que degueren sufragar corporativament aquelles parts de l'obra.⁴⁹

Un transsepte d'extrems absidats

Trobem més escuts a les capelles del transsepte. Són en aquest cas escuts familiars, i la seva col·locació no merament sobreposada a l'arquitectura, com a les capelles del deambulatori, sinó imbricada en els elements constructius, fa pensar que ara la tutela econòmica dels particulars és ja efectiva abans de la conclusió de l'àmbit. Es tracta dels Serra, l'escut dels quals és ja a la clau de volta de la capella dels Sants Felip i Jaume, al transsepte nord i al costat de la de Sant Esteve, en la qual els escuts amb cérvol pertanyents als Gili figuren ara als capitells de les arcades.⁵⁰ Idèntic emplaçament correspon a les armes de propietaris incerts, unes amb aus i les altres amb quadrúpedes rampants, que apareixen, respectivament, als capitellats de les capelles de Sant Mateu i Sant Bartomeu, ara al transsepte sud.⁵¹

⁴⁹ Vid. Pere VERDÉS i PIJUAN, "Referències heràldiques de l'església de Santa Maria de Cervera", dins T. SALAT, B. CUNÉ, (dirs.), *Guia Històrica...*, pp. 34-35; ja havien avançat propostes en la mateixa direcció els antics estudis de C. BORRÀS, "Iglesia de Sta. Maria...", p. 55, i de F. de DALMASES, *Guia histórico-descriptiva...*, pp. 120-121.

⁵⁰ Sobre els Gili, el seu escut, la seva capella i els seus sepulcres vegeu A. DURAN i SANPERE, "L'art àntic...", pp. 296-298, figs. 3-4 i fotografies 2-3, amb més informació gràfica que dins *Llibre...*, pp. 131-132.

⁵¹ Encara que no coneixem les seves fonts, Razquin assegura que la capella de Sant Mateu "habia pertenecido a Mateo Gasió a mediados del siglo XIV" (F. RAZQUIN, *Bosquejo histórico...*, p. 21), una notícia que concorda amb el *Matheum Guassio* que figura el 1366 com a promotor de l'únic benefici establert a la capella (vid. P. BERTRAN, "La dècima eclesiàstica...", p. 78); allí mateix consta un Guillem Calp com a fundador de la capella de Sant Bartomeu (de la qual Razquin recorda només l'antiga dedicació a sant Onofre), encara que la llista de fundadors de beneficis en aquest indret és molt més llarga.

Mentre que les capelles del braç oposat són de planta rectangular, adaptant el disseny de les de la capçalera a una profunditat menor, les dues capelles del costat sud són poligonals, igual com devia ser la que, entre elles, havia estat dedicada a la Santa Creu, enderrocada a començaments del segle XVII per a construir al seu lloc l'accés a la nova capella del Santíssim Misteri, inaugurada el 1633. Aquesta diferència fa pensar en la prioritat cronològica de les més fidels al disseny inicial sobre les de la banda sud, fetes segurament més tard, en tot cas abans del 1366, en què totes ja existien en l'ordre actual.

Però allò de més notable d'aquest transsepte és la seva configuració general, amb els extrems dels seus braços disposats de manera absidal, cada un acabat en un polígon de cinc costats, equivalent al de l'absis major per dimensions i alçada. A tres dels seus cinc costats s'hi encaren les referides capelles, en tant que als altres dos s'hi obren respectivament els passos vers el deambulatori i vers les naus laterals del temple. Aquest transsepte és probablement el tret més original de tot el disseny arquitectònic de la parroquial certerina, fins al punt que és difícil establir-ne fonts i paral·lels. Encara que Lavedan invocava la tradició del segle XIII,⁵² és més fàcil remuntar-se al segle XII, tant en el tocant als models romànics locals⁵³ com als prototipus del primer gòtic septentrional, amb les catedrals de Noyon i de Soissons al davant. Cal no oblidar tampoc la contundència de certs exemples romànics alemanys, especialment en les esglésies de Santa Maria del Capitoli i dels Sants Apòstols, ambdues a Colònia, l'esquema triabsidat de les quals influirà en el temple de Santa Elisabet de Marburg, una obra de ple segle XIII ja completament gòtica. Entre els edificis catalans gòtics és possible esmentar per aquesta qüestió l'església de Sant Feliu de Guíxols, antic monestir benedictí que dins la primera meitat del segle XIV reconstrueix la seva capçalera amb un presbiteri

⁵² La frase de Lavedan és ambigua: "*Mais entre l'abside et la nef il y a un transept, qui est la véritable originalité de cette église, puisqu'il n'existe point ailleurs. Son existence même, au XIVe siècle, doit encore être tenue pour un souvenir du XIIIe. Toutefois sa forme est exceptionnelle...*" (P. LAVEDAN, *L'architecture gothique...*, p. 192). D'entrada sembla com si l'originalitat que indica Lavedan sigui la mera presència del transsepte, però l'excepcionalitat que l'autor subratlla només resulta comprensible si es refereix a la forma del transsepte, descrita al final del seu paràgraf. La referència al segle XIII resulta poc clara sigui quin sigui el punt de vista adoptat.

⁵³ Més que transseptes d'extrems absidats, el que es troba en diverses esglésies romàniques catalanes dels segles XI i XII són absis laterals que suplanten el transsepte en edificis d'una sola nau, alguns cops anomenats per això esglésies trebolades, de les quals s'ocupen Josep PUIG i CADAFALCH, Antoni de FALGUERA i Josep GODAY i CASALS, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol. III, Barcelona, IEC, 1918, pp. 109-116, i Walter Muir WHITEHILL, *L'art romànic a Catalunya. Segle XI*, Ed. 62, Barcelona, 1973, pp. 51-52; només Sant Sadurn de Noya combina la solució amb una estructura de tres naus dotada de transsepte clar.

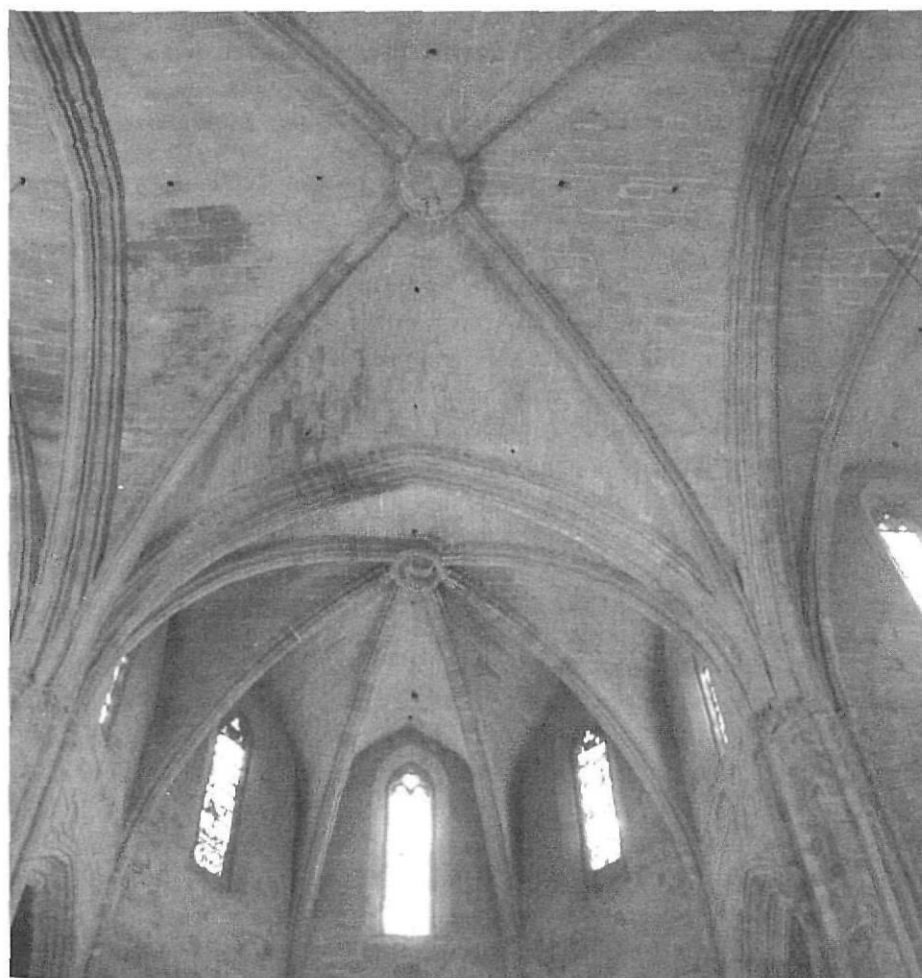

Figura 5: interior de la capçalera amb els absis del presbiteri i dels braços del transsepte (Foto: Jordi Prat)

d'acabament poligonal i un transsepte d'extrems absidats⁵⁴. En aquest cas, però, es tracta més aviat de capelles obertes als extrems d'un transsepte que, ni per alçada ni per configuració, és comparable a l'absis principal, a diferència de l'equiparació de les tres parts, característica de l'exemple cerverí.

D'altra banda, ni l'edifici empordanès ni cap dels altres referents internacionals esmentats més amunt no enclou la característica cerverina d'obrir capelles radials als extrems dels braços absidats. Respecte d'aquest tret, només ha estat invocat un paral·lel: fou Torres Balbás⁵⁵ qui recordava l'església enrunada de l'abadia cistercenca de Notre-Dame de Chaâlís, a la Ille-de-France, bastida a començaments del segle XIII,⁵⁶ per bé que caldria esmentar també la capçalera "*tricora*" de la florentina Santa Maria del Fiore, en la primera versió projectada hipotèticament per Arnolfo di Cambio pels volts del 1300.⁵⁷ És, però, ben improbable la relació directa de cap d'aquests edificis amb Cervera, i més aviat hauríem de pensar en solucions similars a un mateix problema, el de multiplicar el nombre dels altars disponibles que, com hem vist, a la parroquial catalana eren assignats a particulars o a confraries que els convertien en àmbits propis després de contribuir econòmicament al progrés de les obres.⁵⁸

El que potser no ha estat prou subratllat i que singularitza encara més el funcionament del transsepte cerverí és el fet que les dues conques absidals no estan precedides de trams rectangulars que les connectin amb els espais adjacents i que, seguint el procedint normal, donin autonomia espacial als dos hemicicles. Contràriament, les dues voltes radials connecten amb el creuer pràcticament quadrat de la mateixa manera que ho fa la volta similar del presbiteri, i cobreixen alhora el sector de planta poligonal del davant de les capelles i l'àmbit allargat que connecta la girola amb les naus laterals, unificant-los espacialment. La col·locació d'aquestes tres voltes a l'entorn del creuer seria la normal si l'edifici fos d'una sola nau i sense deambulatori, però l'aparició d'aquest i de les col·laterals confereix a la zona aquesta curiosa ambigüitat, que no sempre ha

⁵⁴ Sobre Sant Feliu de Guíxols, vegeu *Catàleg de monuments i conjunts...*, p. 287, i la revisió recent de Pere FREIXAS i CAMPS, "El monestir de Sant Feliu de Guíxols", dins *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I: catedrals, monestirs i altres edificis religiosos* 2, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, pp. 186-188, amb bibliografia anterior.

⁵⁵ L. TORRES BALBÁS, *Arquitectura gòtica...*, p. 204.

⁵⁶ Maryse BIDEAULT, i Claudine LAUTIER, *Ille-de-France gothique. 1. Les églises de la vallée de l'Oise et du Beauvaisis*, Picard, París 1987, pp. 127-135.

⁵⁷ Vid. Angiola Maria ROMANINI, *Arnolfo di Cambio e lo "stil novo" del gotico italiano*, Florència, Sansoni, 1980, pp. 103-132.

⁵⁸ Vegeu sobre això els comentaris de J. BRACONS, "Els segles del gòtic...", pp. 209-210.

estat feliçment resolta des del punt de vista constructiu, ateses les anomalies i els desajusts que s'observen en diferents punts. No descartaríem que la solució construïda no fos la plantejada en el disseny inicial, que potser preveia voltes rectangulars a banda i banda del creuer, davant d'unes voltes absidals d'un abast molt menor. D'altra banda, quan posteriorment es varen continuar les obres a la zona de les naus, en la construcció de les dues col·laterals no es va conservar ni l'amplada ni, sobretot, l'alçada del deambulatori, i l'augment d'aquestes dimensions va comprometre la regularitat i la simetria dels dos polígons absidals.

1360-1400. L'inici del campanar

Tant si les voltes del creuer varen ser fetes tal i com les havia imaginat el primer arquitecte com si no, és ben probable que no fossin construïdes fins força temps després que fos acabat el perímetre del transsepte amb les seves capelles, per a l'execució de les quals era possible comptar amb aportacions econòmiques particulars. Si, com hem vist, les capelles ja existien el 1366, la construcció de les voltes majors, en canvi, feta a càrrec de les finances públiques, va ser ajornada, i l'espai degué ser cobert provisionalment. Això explica que el 1388 fos necessari fer col·lectes per a que "*sia adobada la església que està fort vergonyosament: es plou tota tantost com plou*".⁵⁹ Sembla com si en aquesta època, si més no al llarg del darrer quart o el darrer terç del segle XIV, les obres fossin interrompudes o, com a molt, concentrades en el campanar.

És sorprenent la necessitat de constatar que el campanar sembla no haver estat previst en el disseny inicial del temple, si més no en el seu actual emplaçament. Així ho fa pensar el fet que el 1358 -simptomàticament, el mateix any de la presumpta consagració de la nova capçalera- el consell deliberi sobre la seva construcció, al considerar que l'absència del cloquer era una "*gran minva e vergonya de la vila*". Per a fer possible la construcció de la torre li assignen unes rendes i obtenen aquell mateix any l'autorització reial per a expropiar els terrenys sobre els quals edificar-la.⁶⁰ Es tracta d'una zona entre la

⁵⁹ Vegeu Max TURULL RUBINAT, "L'inici dels treballs al segle XIV", dins *L'església de Santa Maria*, dossier monogràfic de *Segarra Actualitat*, núm. 46, Cervera, setembre del 2000, p. 23; ens cal agrair a Max Turull que ens hagi facilitat la referència i la transcripció d'aquesta anotació del 3 de juny de 1388.

⁶⁰ Debem aquestes referències i les següents a P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*. Vegeu també l'estudi de Josep M. Llobet i Portella sobre el campanar enclòs en aquest mateix volum.

girola i el braç nord del transsepte, en la qual, efectivament, la base del campanar s'incorpora de forma poc ajustada. Ho proven que la seva planta octogonal no pugui completar-se en la base, que no preservi les ortogonals del disseny preexistent, que el seu alçat provoqui el cegament de dues de les finestres altes del transsepte i que la seva escala d'accés -un element que en principi sembla ben integrat al projecte de la capçalera- alteri la regularitat d'una de les capelles. En tot cas, algunes referències econòmiques indiquen que s'hi treballa el 1360, el 1363 i el 1373. Encara que no era enllestit, el 1377 el campanar era prou avançat com perquè ja poguessin instal·lar-se al seu damunt les campanes que havia fet el mestre Teobald Reard. Amb aquesta posada en funcionament, l'obra del campanar s'interromp fins al segle següent, tot i els problemes que suposarà la utilització d'una construcció inconclusa.

1400-1420. La intervenció de Pere Perull i les voltes majors

En relació amb les voltes del temple, no es fins al 1398 que es decideix reprendre l'obra,⁶¹ i no serà fins al 1401 que podem constatar-hi la intervenció del mestre d'obres de Montblanc Pere Perull.⁶² És clar que serà Pere Perull qui farà bona part de les restants voltes majors del temple, designades com a *croerades* o com *arcades*, un terme aquest darrer que podria dur a equívocs d'interpretació si Llobet i Portella no hagués demostrat convincentment que en la documentació cerverina s'usa com a estricte sinònim del primer.⁶³ Part important de l'activitat que podem relacionar amb la direcció de Perull serà el desenvolupament del temple més enllà del creuer, organitzant un esquema de

⁶¹ És Pere Verdés qui ens informa que en una sessió del consell de la vila s'acorda el 5 de febrer de 1398 continuar l'obra de Santa Maria amb *voltes planes i amarres* (P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*).

⁶² La participació de Perull en les obres cerverines és coneguda des d'antic; ja Villanueva al·ludia a l'activitat de Pere Perull de Montblanc en la construcció de voltes el 1403 (J. VILLANUEVA, *Viage literario...*, p. 15-16); el tema ha estat recentment revisat a Josep M. LLOBET i PORTELLA, "Pere Perull, un dels mestres de l'obra de l'església de Santa Maria de Cervera (1401-1423)", dins *L'Artista-Artesa Medieval a la Corona d'Aragó*, Lleida, 14-16 de gener de 1998, Universitat de Lleida-IEI, Lleida 1999, pp. 513-522.

⁶³ Vegeu Josep M. LLOBET i PORTELLA, "Els esmalts del senyal heràldic de Cervera", *Miscel·lània Cerverina*, núm. 11, Cervera 1997, pp. 13-44, p. 32, docs. 21-22, dos documents del mateix dia (24-XII-1486) referits al mateix pagament fet al pintor Pau Vidal "*per daurar la clau maior de la arcada maior de la església maior de Cervera*" segons l'anotació de la comptabilitat pública, mentre que en l'època corresponent en llatí la tasca és al·ludida com "*pictandi clavam tovem croerate maioris ecclesie maioris dicte ville Cerverie*". *Croerada* i *arcada* apareixen, doncs, com a sinònims, i la referència a la seva clau no deixa dubtes sobre el sentit dels termes, corresponents a les nostres *voltes*.

tres naus, en què les laterals no respecten, com dèiem, l'alçada del deambulatori, sinó que són força més altes, poc menys que la central, el sobrealçament de la qual deixa espai només a òculs circulars. Coincideix en això amb Santa Maria del Mar, com també en el ritme espacial, amb trams que són quadrats a la nau central, i que a les laterals veuen la seva amplada reduïda a la meitat. El fet de ser ambdós temples parroquials que, insòlitàment, compten amb deambulatori i amb capelles radials que no sobresurten, així com la planta octogonal dels seus pilars -a Cervera resseguits per columnetes que prolonguen fins a terra els nervis de les voltes-, són altres aspectes que, com ja va observar Lavedan, apropen els dos edificis i, sobretot, les seves naus.⁶⁴ Això no exclou evidents diferències tant pel que fa a les dimensions com a la qualitat del disseny, que a Cervera té sovint problemes per a articular harmònicament les parts, com es pot veure en la manera com les diferents arcades recauen damunt dels pilars, sense marcar damunt seu, com sí passa a Barcelona, un capitell comú que confereixi unitat al joc dels diferents nervis.

Mestre Perull té un paper destacat en aquesta part de l'obra. El febrer del 1401 es comprometia a fer per un preu fet de 100 florins una volta *devers lo fossar*, per a la qual cosa calia enderrocar la capella de Sant Llorenç. Es tractava sens dubte d'una de les capelles que encara restaven en peu del vell temple romànic, l'advocació de la qual hauria de ser traslladada a un altre indret, ja que les visites pastorals del 1425, 1428 i 1447 continuen contemplant-la, malgrat que no n'ha sobreviscut la memòria en cap de les capelles actuals. A inicis del 1402 trobem Perull treballant aleshores en "*l'arcada del mig de l'església*", i el 1403 contracta l'execució de tres *croerades* més del temple.⁶⁵ És clar, doncs, que la seva participació i el seu mestratge a les primeries del segle XV és essencial a l'hora de cobrir una part important de l'edifici. Tot i així, no ens sembla tan obvi l'esclariment amb absoluta precisió i certesa ni del nombre total de voltes construïdes sota la seva responsabilitat ni la seva identificació. En l'elaboració d'un *planing* del progrés de l'empresa cal tenir en compte, a més de les precisions documentals, tant la coherència constructiva com l'estil de les diferents claus de volta, indicatiu de la cronologia de les voltes respectives. Això darrer no es té gaire en compte quan s'afirma que a les darreries del segle XIV el transsepte ja era cobert. Les claus de volta dels seus braços, amb sengles

⁶⁴ P. LAVEDAN, *L'architecture gothique...*, p. 192; també A. CIRICI, *L'art gòtic...*, p. 92.

⁶⁵ Vegeu aquestes notícies a J.M. LLOBET, "Pere Perull...", que malauradament no sempre transcriu els documents corresponents a les dades que aporta.

D'aquesta manera seria també responsabilitat de Perull la configuració d'aquest sector, en què el nou accés al fossar incorpora el vell portal de Sant Martí, precedit per un porxo sobre el qual s'alça una singular capella alta, amb accés a través d'una petita escala de cargol. Tant ella com la capella de Sant Nicolau reben llum a través de rosasses no gaire grans col·locades a diferents alçades.⁶⁹

Enfront, a l'altra banda del mateix tram del temple, hi ha la porta d'accés habitual, coneguda antigament com a porta de les Núvies, que ja devia existir el 1416, atès que aquell any s'encarregaven els vitralls, parcialment conservats, de la rosassa amb traceria flamígera ubicada damunt seu al vitraller francès Nicolau de Maraya, autor també entre 1412 i 1426 d'altres vidrieres de l'edifici, destinades al presbiteri, el deambulatori i altres finestres de mal precisar.⁷⁰ Tot i així, sembla que encara el 1435 el mestre Pere de Vall-llebrera treballava en el portal, que el 1475 seria precedit d'un porxo.⁷¹ Però res no sabem de l'aspecte gòtic del portal, completament remodelat al segle XVIII quan es va construir l'actual atri d'entrada.

1420-1442. L'obra del campanar i Pere de Vall-llebrera

En la següent etapa de l'obra la tasca principal torna a ser el campanar. Des del 1420 s'ha decidit fer-ne la part alta, que els documents antics anomenen "*la casa dels senys*", ja que fins aleshores les campanes eren "*a descobert a sol, pluya e vent*".⁷² El desembre del 1423 s'encarreguen alhora quatre noves

espasa, una iconografia que només sembla convenir als sants Abdó i Senén, als quals no ens consta cap mena de culte a la parroquial cerverina. Potser en aquest cas unes previsions equiparables a les fetes respecte de sant Nicolau resultaren finalment fallides; o potser la col·locació del portal de Sant Martí en aquest indret, no prevista inicialment, va llevar interès cultural a la capella, com ho provaria el seu destí futur, quan l'àmbit alt assumiria la funció de casa dels orgues (en la construcció dels quals es documenten diferents despeses precisament el 1408 i 1413-1414 a P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*) i, amb el temps, acabaria essent seu de l'arxiu parroquial (vid. F. de DALMASES, *Guia histórico-descriptiva...*, p. 116 i F. RAZQUIN, *Bosquejo histórico...*, p. 28). En tot cas, la que no és gens acceptable és la bonica teoria romàntica de Crispí Borràs recollida per Dalmases (*Ibidem*) que voldria veure en les figures de la clau a l'abat Oliva i al seu germà Guifré II, ambdós comtes i monjos, integrats en una volta que, com el portal de Sant Martí sota seu, seria un vestigi del segle XII.

⁶⁹ Vegeu una foto esclaridora de l'aspecte del sector enclosa a P. BESERAN, "Santa Maria...", p. 49.

⁷⁰ A. DURAN i SANPERE, *Llibre...*, pp. 147-152.

⁷¹ Vegeu P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*

⁷² *Ibidem*.

campanes i la conclusió del campanar. Malgrat que aquell mateix any Pere Perull encara era esmentat com a mestre de l'obra de Santa Maria de Cervera,⁷³ aquesta nova fase de les obres recau en el mestre Pere de Vall-llebrera, amb qui es pacta un minuciós contracte que assenyalava com a model explícit de la torre cerverina la de la Seu de Lleida.⁷⁴

L'acord preveia una execució en sis anys, però Pere Verdés i Josep M. Llobet han documentat un progrés força més lent de la construcció, que encara no era voltada el 1438 i que no seria conclosa en la part essencial fins al 1442, quan els mestres d'obra de Lleida Ramon Batlle i Joan de Medina certificaren la solidesa i la qualitat de l'estructura aixecada. Tot i així, el 1455 els consellers encara no consideraven que l'obra fos enllestida del tot i, descontents amb Vall-llebrera, acordaren que també fos revisada pels mestres forans que venien a inspeccionar la construcció de l'església. Encara el 1457 s'afirma "*que la obra del cluquer sta molt malestrugament, que gran temps ha que sta per acabar*",⁷⁵ unes queixes i reclamacions que s'han de relacionar amb els acabats finals encara pendents i que en l'acceptació d'obres del 1442 s'havia exigit que es fessin, però que Vall-llebrera, segurament per desacords econòmics, mai no se sentí obligat a dur a terme. Es tracta de les claraboies de les finestres, els pinacles i els gablets previstos al contracte a imatge dels de Lleida i, de fet, mai no completats. El cert és que la seva imatge imponent i el seu tronc d'aspecte macís difereixen força de la torre lleidatana, malgrat l'exigència contractual i les òbvies coincidències generals, com la planta octogonal, o de detall, com la forma aguda dels prominents vèrtexs exteriors, una i altra plantejades ja en l'obra bastida abans del contracte del 1423.

⁷³ Vegeu J.M. LLOBET, "Pere Perull...".

⁷⁴ També la intervenció de Vall-llebrera era coneguda ja per Villanueva (vid. J. VILLANUEVA, *Viage literario...*, p. 17), tot i que la transcripció de l'extens contracte no fou publicada fins a F. GÓMEZ GABERNET, "Capítulos entre los pñeres de la villa de Cervera y el maestro Pedro de Vallebrera, sobre la obra de la torre campanario de la iglesia de Santa Maria, en el año 1423", *Ilerda*, núm. VI, Lleida 1946, pp. 133-138; vegeu-la també a Francesca ESPANOL BERTRAN, "Antecedents de Pere de Vallebrera, maître d'oeuvre de la cathédrale de Perpignan", dins *Autour des maîtres d'oeuvre...*, pp. 159-169; una darrera revisió, tant de la transcripció del document com del tema, al qual incorpora la necessitat de distingir entre un Pere de Vall-llebrera *major* i un de *menor*, és a Josep M. LLOBET i PORTELLA, "Les obres de Pere de Vall-llebrera al campanar de l'església de Santa Maria de Cervera (1423-1442)", dins *Simposi El campanar de la Seu Vella de Lleida. Els campanars gòtics a la Corona d'Aragó*, Lleida, 25-27 d'octubre de 2001, treball en premsa que he pogut consular gràcies a l'amabilitat del seu autor.

⁷⁵ Aquestes dues darreres dades del 1455 i 1457 provenen de P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*, i són les úniques sobre el campanar que no he trobat recollides també en el citat article de Josep M. Llobet.

1446-1450. La intervenció del mestre Guillem Polo

Contemporàniament a l'obra del campanar la construcció del temple sembla aturada. És cert que el 1426 es detecta la intenció d'emprendre l'edificació del darrer tram de la nau, si més no en el tocant a la definició del seu perímetre, ja que aquell novembre, en un document que es refereix també al procés de l'obra del campanar, s'assegura que "*són alguns qui de bon grat construyrien dues capelles succassivament a les altres noves, ço és, a la part del fossar*".⁷⁶ Es pensa, doncs, en edificar noves capelles pel costat de l'epístola, és a dir, la del fossar, i es compta, sembla, amb promotors privats que poden desencallar la problemàtica situació econòmica de l'obreria.

Tot i així, aquesta intenció no va materialitzar-se, i el projecte no es desencallarà fins a vint anys més tard, ja que sembla plausible la possibilitat d'identificar les capelles previstes, o almenys el seu emplaçament, amb les dues en què el 1447 estava treballant el mestre d'obres de Lleida Guillem Polo.⁷⁷ Aquell agost era previst que conclogués una obra començada segurament l'any anterior segons un contracte que no coneixem pactat amb l'obreria, malgrat que el finançament arribava a través de deixes particulars, especialment les assignades pel testament d'Antoni Arnau, però potser també d'altres, atesa la queixa respecte dels escuts de Pere de Gàver que s'hi estaven fent.⁷⁸

Tot i la conclusió prevista contractualment per al 1447, l'empresa s'allargaria fins ben bé el 1450, quan la construcció enllestida fou visurada pels mestres Ramon Batlle i Pere de Vall-llebrera. La seva visura, que va recomanar algunes modificacions, ens parla de la capella major i la capella petita, sense esclarir gaire les seves característiques,⁷⁹ i altres notícies ens permeten saber que el

⁷⁶ La notícia és a P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*, i també a J. M. LLOBET, "Les obres de Pere de Vall-llebrera...", doc. 8.

⁷⁷ Els primers esments publicats de la intervenció de mestre Polo -a qui la documentació anomena indistintament Pol, Poll, Polo o Pollo- són a Pere VERDÉS PUJAN, "La continuació i la finalització de les obres al segle XV", dins *L'església de Santa Maria*, dossier monogràfic de *Segarra Actualitat*, núm. 46, Cervera set. 2000, pp. 24-25, que els detalla molt més a P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*. Els mateixos materials han servit per a la redacció del treball de Josep M. LLOBET i PORTELLA, "Les obres del mestre lleidatà Guillem Polo a l'església de Santa Maria de Cervera (1447-1450)", en premsa, que el seu autor ens ha permès amablement de conèixer abans de la seva publicació.

⁷⁸ En tot cas, en el futur, si més no dins el segle XV, hom es referirà a l'espai anomenant-lo la capella d'Antoni Arnau (vid. J. M. LLOBET, "Les obres a l'església...", nota 16), per bé que subratllem la utilització del singular en aquestes referències, encloses en documents no transcrits.

⁷⁹ Vid. J. M. LLOBET, "Les obres del mestre...", doc. 10; la desigualtat entre les dimensions de les dues

1448 s'ordenava col·locar dins la menor, esmentada ara com “*la capelleta*”, els altars de Santa Margarida i de Sant Joan, ja que les noves obres havien obligat a enderrocar la vella capella dedicada a aquest darrer sant, pertanyent encara al vell temple romànic.⁸⁰ En qualsevol cas, malgrat que sabem aproximadament on eren, ens és desconeguda la forma exacta d'aquestes capelles, desaparegudes en les reformes d'inicis del segle XIX, quan el seu espai fou ocupat per una gran capella nova dedicada al Sagrat Cor.

1450-1480. Problemes i aturades: “Ad edificandum inducat te necessitas non voluntas”

Els problemes econòmics resulten el comú denominador del lent progrés de la construcció de Santa Maria tot al llarg del segle XV, una lentitud motivada fonamentalment per la manca de liquiditat de les finances públiques. Això fa que els organismes encarregats de promoure les obres sovint no gosin desencallar-les, i que quan ho facin apareguin greus dificultats de base econòmica que entorpeixen el treball dels professionals i, a més, impedeixen que aquests es mantinguin de manera constant i continuada al peu d'una empresa repetidament interrompuda, amb llargues aturades que afavoreixen, d'altra banda, l'aparició de patologies i desperfectes en la construcció inconclusa.

capelles, de la qual en desconeixem l'abast exacte, resulta de difícil interpretació. D'entrada es podria recordar la diferència d'amplària existent també entre les dues capelles veïnes, aquelles fetes per mestre Perull a la primera dècada del segle. A més, durant les obres mestre Polo adverteix el 1447 que “*fa lun peu torall en una de les capelles*”, al·ludit pels consellers com a “*peu de la croerada baxa*” (Ibídem, doc. 2); aquesta referència a una volta baixa podria suggerir que la diferència entre les dues capelles afectés l'alçada d'una i altra, però ens fa pensar més aviat en la construcció dins d'una d'elles d'una volta intermèdia (la volta baixa que cal dotar d'un peu toral de sentit incert) similar a la que subdivideix l'espai al costat de la capella de Sant Nicolau, allí dividit entre el porxo del portal de Sant Martí i la seva capella superior, dos espais superposats que, en la capella corresponent de mestre Polo, hauríem d'imaginar encarats tots dos cap al temple. D'altra banda, de l'ordre del 1448 de col·locar certs altars “*en la capelleta darrere*”, Llobet en dedueix que potser la major era més propera a l'interior de l'església i que, per tant, la menor seria al seu darrere; però la frase citada també es pot interpretar com una indicació del lloc on cal ubicar els altars dins la capella, i no pas de l'emplaçament relatiu d'aquesta.

⁸⁰ Ibídem, doc. 6. Diverses visites parroquials anteriors a aquesta reedificació ja ens mostren ubicades consecutivament les capelles de Sant Joan i Santa Margarida (vid. E. JUNYENT, “Visites Pastorals...”). De fet, ja el 1366, en el citat llistat de capelles fet en un ordre ben atendible en el tocant a ubicació (vid. P. BERTRAN, “La dècima eclesiàstica...”), just després de les capelles del transsepte meridional trobem la de Sant Llorenç, que seria enderrocada per Perull a inicis de segle, i tot seguit les de Sant Joan i Santa Margarida, que desapareixen en aquest moment, per la qual cosa cal reubicar els seus altars.

Aquesta situació és en bona mesura la causant d'aquesta freqüent substitució dels responsables tècnics de l'obra, ja que l'obreria no és capaç d'estabilitzar un mestre de l'obra fix, que cobri segons un salari i no pas, com anirà passant, per encàrrecs a preu fet. L'actitud realista i poc ambiciosa dels càrrecs públics es resumeix en "*lo consell del savi, qui diu «Ad edificandum inducat te necessitas non voluntas»*", frase lapidària que el 1482 els paers i obrers cerverins etziben contra les reclamacions d'un mestre que els acusa d'irresponsabilitat quan els diu que "*veniu contra lo benefici de senta mare església e pertorbau que la dita obra no sie acabada*". L'objectiu, doncs, és limitar-se a l'estrictament necessari, al mínim just i possible "*attesa la pobresa dels emoluments de la obra e de la universitat de Cervera*".⁸¹ A aquest panorama de migradesa, que té alguna cosa a veure amb el rerefons d'aquestes puntuals picabaralles entre els mestres d'obra i els càrrecs públics, hi hem de sumar el que els documents ens permeten endevinar en el terreny dels entrebancs que les ambicions d'algun mestre posen al treball dels seus col·legues.

Però els conflictes i picabaralles es detectaran quan, a partir del 1480 l'obra mostri una represa important. Abans, i des que a l'entorn del 1450 desaparegui mestre Polo, la construcció no progressa felïçment. Entre 1448 i 1454 diverses deliberacions municipals i queixes per part de la comunitat de preveres ens mostren el mal estat de l'obra de l'església, amb la construcció interrompuda per manca de finançament i amb una part del vell temple romànic a mig enrunar encara en funcionament, sumant així als endèmics entrebancs econòmics els problemes de manteniment de l'obra nova inacabada i de la part subsistent de la vella fàbrica.⁸²

El 1455 es demana el parer sobre l'estat de l'obra a mestres vinguts de fora, una consulta sobre la qual no en coneixem ni altres detalls ni les conclusions, i aquell mateix any consta l'adquisició de cases i solars destinats a permetre la continuació de l'empresa, però no sabem res del cert sobre noves edificacions fetes en aquest període.⁸³ A aquesta situació s'hi sumarà al cap de poc l'inici de la guerra civil (1462-1472), en el decurs de la qual Cervera patí un setge

⁸¹ Aquesta citació i les dues anteriors, enclosa la frase llatina d'un savi que no he sabut identificar, provenen de la disputa entre mestre Joan Barrufet i els paers i obrers cerverins, transcrita a J. M. LLOBET, "Les obres a l'església...", docs. 9-10, i a la que tornarem més endavant. Sobre la gestió i entrebancs econòmics de l'obreria de Santa Maria, cal remetre, òbviament, a la tan citada tesi de Pere Verdés, i també al seu treball específic inclòs en aquest mateix volum.

rigorós que no només degué suposar una completa aturada de tots els treballs mentre durà la guerra sinó que podria tenir alguna cosa a veure amb alguns danys en l'edifici.

Un cop acabat el conflicte, i després de vint anys d'atonía, la situació constructiva sembla ser gairebé al mateix lloc on era el 1455, reprenent les consultes tècniques sobre problemes estructurals vells o nous, mai no gaire precisats. Així, consta que el 1476 va tenir lloc la visita del mestre de la Seu de Lleida per a revisar l'estat del pilar de la trona, que feia perillar l'església, i aconsellar sobre les mesures a prendre. Aquest mestre, del qual no se n'esmenta el nom, havia de ser Bertran de la Borda, mestre de l'obra lleidatana des del 1461, un arquitecte que ja el 1466 havia visitat Cervera per tal de supervisar la construcció de la cisterna del castell, poc després de la fi de l'esmentat setge. Aquell mateix 1476 també vingueren a Cervera per tal de revisar l'esmentat pilar dos mestres de cases de la ciutat de Tarragona, dels quals no ens en consta el nom, i es va acordar fer-ne venir encara un altre de Barcelona, que no sabem si va arribar a fer el viatge.⁸⁴

El 1481 tenim notícia d'una altra inspecció de l'obra de Santa Maria, duta a terme un cop més per Bertran de la Borda, el mestre de la Seu de Lleida aquest cop sí esmentat pel seu nom, però és probable que aleshores ja hagués estat resolt el problema del pilar de la trona -que, de fet, no sabem ni en què consistia ni com es va resoldre- i que, com proposa Llobet, el peritatge del lleidatà afectés aquest cop a nous problemes, sorgits en parts de l'edifici aleshores recentment construïdes, a les quals ens referirem tot seguit.⁸⁵

Semblaria, doncs, que, un cop solventada la dificultat prèvia, les obres haurien estat reempreses amb una vitalitat renovada. De tota manera, ja abans de les consultes del 1476 ens consta la voluntat d'edificar un porxo a l'entrada

⁸² Veure P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ La meua font sobre les visites del 1476 per part de diferents mestres prové dels documents inèdits recollits a P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*, encara que l'acord d'anar a cercar el barceloní -del qual no ens en consta amb certesa el viatge- s'esmenta a Esther BALASCH i PUJAN, "Bertran de la Borda i la seva relació amb la vila de Cervera. Un itinerari desconegut del mestre d'obra de la Seu Vella de Lleida", *Lambard*, vol. VIII (1995) IEC, Barcelona 1996, pp. 57-61, p. 59; en relació amb la vinguda de mestre Bertran el 1466, vegeu Josep M. LLOBET i PORTELLA, "Les estades de Bertran de la Borda, mestre d'obra de la Seu de Lleida, a Cervera (1466 i 1481)", *Seu Vella*, 2 (2000), pp. 179-183.

de l'església.⁸⁶ Aquesta notícia podria al·ludir al porxo de la porta de Sant Martí, cosa que obligaria a retardar fins aquest moment l'actual configuració de la portada, allunyant-la de la direcció d'obres de Perull en què l'hem ubicada al considerar-la contemporània a l'edificació de la capella al seu damunt, però potser sigui més plausible remetre la dada a la Porta de les Núvies i a un porxo gòtic previ al que la precedeix des del segle XVIII.⁸⁷ En tot cas, aquest projecte -que, vista la manca d'altres notícies, potser no es va dur a terme- no es pot posar en relació amb la porta als peus del temple, que no seria bastida fins al cap d'uns quants anys, dins l'etapa final de les obres, aquella que, precisament, s'iniciava ara, superats el parèntesi de la guerra i els problemes amb el pilar de la trona documentats el 1476 i esmentats més amunt.

1480-1487: Represa i conclusió de les obres. El protagonisme de Joan Barrufet

El primer indici d'aquesta represa de la construcció el trobem quan el novembre del 1479 s'esmenten algunes tasques d'enrunament de la vella estructura romànica.⁸⁸ Immediatament després trobarem un mestre de cases arribat des de Biosca, Llorenç de la Vinya, actiu a l'església de Cervera. Desconeixem el contingut del contracte que va signar amb els obrers, però indirectament sabem que es va signar a inicis de juliol del 1480 i que s'hi obligava a treballar al temple durant quatre mesos juntament amb tres manobres. Hem conservat les èpoques que ens permeten saber que aquests col·laboradors foren, a més del bracer cerverí Antoni Avella, el mestre Joan Boseirós, del reialme de França, esmentat com a "conobrer" de mestre Llorenç, i el picapedrer Antoni Font, del

⁸⁵ La vinguda del 1481 va ser donada a conèixer a E. BALASCH, "Bertran de la Borda...", i el tema ha estat repès a J. M. LLOBET, "Les estades...".

⁸⁶ P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*

⁸⁷ Habitualment es considera aquest porxo obra de l'escultor setcentista Jaume Padró, però no ens consta la documentació que ho acrediti. Tampoc no hi ha documentació medieval que es refereixi clarament a la configuració d'aquesta porta, tot i que a P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*, es dona a conèixer la dada segons la qual el 1435 el consell ordenava als paers que fessin arreglar a Pere de Vall-llebrera el forat del portal de l'església (AHCC, FM, Consells, 1435, 28r, 2/3/1435). Duran havia proposat que procedissin d'aquesta porta algunes escultures gòtiques de gran format (A. DURAN I SANPERE, *Llibre...*, pp. 480-481 i 515), però aquesta és una possibilitat que relativitza a P. BESERAN, *Jordi de Déu...*, pp. 110-112.

⁸⁸ Així hem d'interpretar la notícia aportada per P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*, segons la qual una decisió del consell del 31 de novembre de 1479 fa esment dels treballs de la gent de la vila per treure una paret vella de l'església.

lloc “*de la Rotxa, en Llemosí, regni Francie*”, ben probablement la ciutat de La Rochelle.⁸⁹ De fet, també Llorenç de la Vinya era estranger, ja que Duran i Sanpere, que l'anomena Llorenç de la Vigne i el documenta treballant prèviament a les obres del castell, ens informa que era originari de Baiona.⁹⁰ Res no sabríem sobre l'indret i l'abast de la seva intervenció a la parroquial si no fos que, poc després, serà al·ludida quan un altre mestre s'ocupi de “*lo tornament e reffet del arch fet per mestre Lorenç de la Vinya*”.⁹¹

Aquest mestre que haurà d'esmenar la feina de Llorenç serà Joan Barrufet, el mestre d'obres cerverí que es cuidarà no sense entrebancs de dur a la seva fi l'edificació de Santa Maria.⁹² La lectura dels diversos documents que ens el mostren disputant amb els càrrecs públics, arrabassant encàrrecs a altres mestres o aconseguint la reconstrucció del que no havia fet ell, ens permeten endevinar-lo com un home intrigant i de caràcter, amb un clar domini del medi local que, a partir de la seva intromissió en les obres de Santa Maria, li permet eclipsar els mestres arribats de fora Cervera.⁹³ Si la puntual intervenció dels mestres francesos tenia lloc la tardor del 1480, el juny del 1482 Barrufet es presenta com a “*mestre de la obra de la església major de la present vila*”, en la qual treballa en virtut d'uns pactes de data i contingut incerts. A través de la picabaralla que aquell mes sosté amb els paers i els obrers cerverins, sabem que havia de “*fer e muntar paret nova al sòl de la església de la pedra qui ya és en la dita església en la obra vella e aquela age a derocar a tot son càrech*”. És a dir, que havia d'enderrocar una part de les velles construccions, vinculades al

⁸⁹ Vegeu J. M. LLOBET, “Les obres a l'església...”, docs. 4-8.

⁹⁰ La font de Duran són els llibres de l'obra del castell, documents que creiem inèdits relatius a obres fetes després del setge de Cervera, cap el 1465-70; vid. A. DURAN I SANPERE, *Llibre...*, p. 34.

⁹¹ J. M. LLOBET, “Les obres a l'església...”, doc. 12.

⁹² La intervenció de Barrufet en la conclusió del temple és coneguda des de Villanueva, que l'esmenta com Juan Barrufat (J. VILLANUEVA, *Viage literario...*, p. 16), i la recullen també Dalmases (F. de DALMASES, *Guía histórico-descriptiva...*, p. 118) i Razquin (F. RAZQUIN, *Bosquejo histórico...*, p. 17), per bé que la publicació dels documents corresponents no ha estat abordada fins al recent treball de J. M. LLOBET, “Les obres a l'església...”. A la seva nota 5 es constata l'existència de dos Joan Barrufet, i es fa referència als seus familiars i les respectives cronologies. Tot i les dificultats per distingir el pare del fill, crec més probable que les obres de conclusió del temple fossin dirigides pel mestre més gran, en la mesura que les intervencions del fill, que no oblidia de qualificar-se de *menor*, es concentren en obres imprecises fetes al cor, tant el 1472 com el 1486 (Ibídem, docs. 3 i 24).

⁹³ J. M. LLOBET, “Les obres a l'església...”. L'interrogant pendent seria saber perquè, si el vell Joan Barrufet -i també el seu germà del mateix ofici Llorenç Barrufet- és en actiu des de mitjan segle XV, no apareix involucrat en la construcció de Santa Maria fins a trenta anys més tard; potser la crisi econòmica i política d'aquells anys no en feien una tasca gaire atractiva i, a més, potser va caldre esperar a la desaparició dels Vall-Ilebrera, els mestres locals que intervingueren en la construcció del temple en les dècades anteriors.

temple romànic i ubicades a la zona dels peus del nou edifici, i en aquell mateix indret havia d'aixecar una paret nova que sembla possible identificar amb el tancament dels peus -el *sòl* dels textos-, és a dir, la façana occidental de l'edifici, en la qual hi havia d'haver una rosassa, la O esmentada en un altre lloc del document⁹⁴. A través d'uns nous capítols del maig del 1483, aquest cop sí conservats, Barrufet es compromet a fer "*les graus e setials que se han a fer davant lo portal mayor*", és a dir, la graonada i, segurament, uns bancs laterals de pedra correguts i adossats al mur d'una portada i façana aleshores ja edificades. Al mateix contracte se li encarrega la ja esmentada reedificació "*del arch fet per mestre Lorenç de la Vinya*", i s'especifica que ha "*de deffer e reffer lo dit arch semblant del altre que ha fet dit Barruffet en la dita sglésia*".⁹⁵ Llobet relaciona la reconstrucció de l'arc amb "*la venguda (...) per rahó de la obra de la sglésia mayor*" feta el febrer del 1481 per Bertran de la Borda⁹⁶, el peritatge negatiu del qual motivaria la renovació de "*lo dit arch*". Més problemàtic resulta identificar-lo. D'entrada tendiríem a considerar-lo una volta, ja que sovint són anomenades *arcades* i que, a més, l'exigència que Barrufet "*sie tengut de tornar los arxets de la obra de mestre Lorenç a son punt e degut, segons l'art mereix, a tota perfecció*" no s'adiu gaire amb la imatge d'un simple arc, en el qual no sabríem trobar-hi arquets. Però també és cert que, atès el que ja s'ha vist i el que sabrem tot seguit, la identificació dels arcs de la Vinya i de Barrufet amb dues noves voltes de les naus resulta problemàtica.⁹⁷

⁹⁴ J. M. LLOBET, "Les obres a l'església...", docs. 9-10; l'enfrontament entre el mestre i els càrrecs públics, sense cap incidència en el progrés dels treballs però molt interessant com a font indirecta de les obres i les idees d'uns i altres, es centra en la discussió sobre la pedra disponible, ja que Barrufet acusa els gestors d'impedir el seu treball i aquells li retreuen d'haver enderrocat, per tal de servir-se de les pedres, parts antigues que no havien de ser derruïdes encara. Algun dels retrets ens informa que Barrufet també havia estat encarregat de reparar la coberta i el terrat de l'edifici, cosa que no havia fet "*ans stà en gran perill e tota la sglésia se plou*"; el problema de les goteres resultarà endèmic en la història del temple.

⁹⁵ J. M. LLOBET, "Les obres a l'església...", doc. 12.

⁹⁶ J. M. LLOBET, "Les estades...", doc. 3.

⁹⁷ Sabem segur que en el futur es faran les tres voltes arran dels peus del temple, i en temps de Perull se n'havien fet, sembla, almenys quatre, tres de les quals podrien identificar-se, com hem vist, amb les del transsepte, i una hauria de ser ja a la primera tramada de les naus, en la qual en restarien així dues per fer, a menys que Perull fes més coses de les que se li han documentat. Es podria pensar que Perull ja hagués fet la central, amb l'Entrada a Jerusalem, i que les dos que ara ens ocupen, i de les quals es parla com si haguessin de ser iguals entre si, fossin les seves laterals, amb la Presentació al Temple i el Sant Sopar. Però això és del tot inversemblant, ja que, com es comprovarà a la darrera tramada, des d'un punt de vista tècnic i estàtic resulta imprescindible la construcció prèvia de les voltes laterals respecte de la central. Una darrera qüestió a tenir en compte en aquest afer, que no donem per resolt, és la referència als *arcs*, un terme proper a *arcada* -és a dir, volta- però que no s'empra en cap altra ocasió amb aquest sentit, cosa que deixa oberta la possibilitat que es parli realment d'arcs, encara que aleshores la dificultat torna a ser la seva identificació, ja que la realització separada d'una volta respecte dels arcs torals en què reposa sembla poc versemblant.

En realitat, sembla clar que abans d'abordar l'erecció de les voltes finals resulta imprescindible completar el perímetre del temple. Si a migjorn aquest havia estat definit per les capelles de mestre Polo i si a ponent s'acabava d'enllestir la façana, restava per completar el tram nord entre aquesta i el portal de les Núvies. És aquí on Barrufet bastirà segons contracte de desembre del 1483 les dues darreres capelles, fetes en la zona dita de la Pescateria i dedicades en principi, segons la figuració prevista a l'acord per a les corresponents claus de volta, a l'Àngel Custodi i a sant Jordi.⁹⁸ Tal com ja havia passat amb els capítols amb Vall-llebrera per a l'acabament del campanar, aquest contracte menys conegut resulta interessant per la seva minuciositat, tant respecte de les característiques de l'obra a fer com en relació amb les condicions del treball del mestre. Tot i així, el fet que les capelles no s'hagin conservat en el seu estat original complica molt la interpretació de la forma prevista per a elles, ja que no havia de ser la convencional. Així, malgrat que havien de tenir accessos separats a través de sengles arcs i comptar cada una amb la seva pròpia volta centrada per una clau esculpida, les dues capelles no havien d'estar separades per un mur sinó unides a través d'un arc, en una solució suggerida potser per les capelles del deambulatori de la catedral de Tortosa. En tot cas, ens queda el dubte sobre si es compliren literalment tots els aspectes exigits al contracte, atès que, per bé que les dues capelles encara existeixen al mateix lloc, només conserven de la factura original la seva embocadura -aquells arcs que s'havien de fer a imatge de les parts més antigues de l'edifici⁹⁹ -, ja que foren refetes segurament durant la reforma que a inicis del segle XIX va afectar tota la zona dels peus del temple.¹⁰⁰

⁹⁸ La primera publicació que es refereix a l'obra de les dues capelles és P. VERDÉS, "La continuació i la finalització...", p. 24; com ja hem dit, Verdés es va cuidar de revisar la transcripció del contracte feta per Dalmases el 1930 per tal d'encloure-la dins P. BESERAN, "Santa Maria...", pp. 46-47; simultàniament, el document ha estat també transcrit a J. M. LLOBET, "Les obres a l'església...", doc. 14.

⁹⁹ M'he referit més amunt a aquest extrem i al desig de mantenir l'homogeneïtat de certs aspectes del disseny certerí; vegeu una imatge d'aquesta zona del temple, amb l'esmentada embocadura de les dues capelles, a Núria de DALMASES, Antoni JOSÉ i PITARCH, *L'art gòtic. s. XIV-XV* (Història de l'art català, III), Barcelona 1984, p. 57; la fotografia permet veure també "sobre los archs doblés de les dites capelles una paret de la gruxa que és ja principiada", un mur que havia de ser bastit per Barrufet i en el qual no hi ha la finestra que s'hi havia de fer segons el referit contracte.

¹⁰⁰ Sí hem conservat en canvi una part del retaule pintat i dedicat a l'Àngel Custodi procedent de la capella amb aquesta advocació; sobre això vegeu Rosa ALCOY, "Retaule de l'Àngel Custodi", dins Cervera. *Tresors secrets... La formació d'un museu* (catàleg de l'exposició), Cervera, Museu Comarcal de Cervera 2001, pp. 53-56., on s'estableix la correcta dedicació del retaule i la seva relació amb aquesta capella, i també les precisions de Josep M. LLOBET i PORTELLA, "Algunes precisions sobre el retaule gòtic de l'Àngel Custodi de l'església de Santa Maria de Cervera", *Palestra Universitària*, 16, 2003, pp. 175-193.

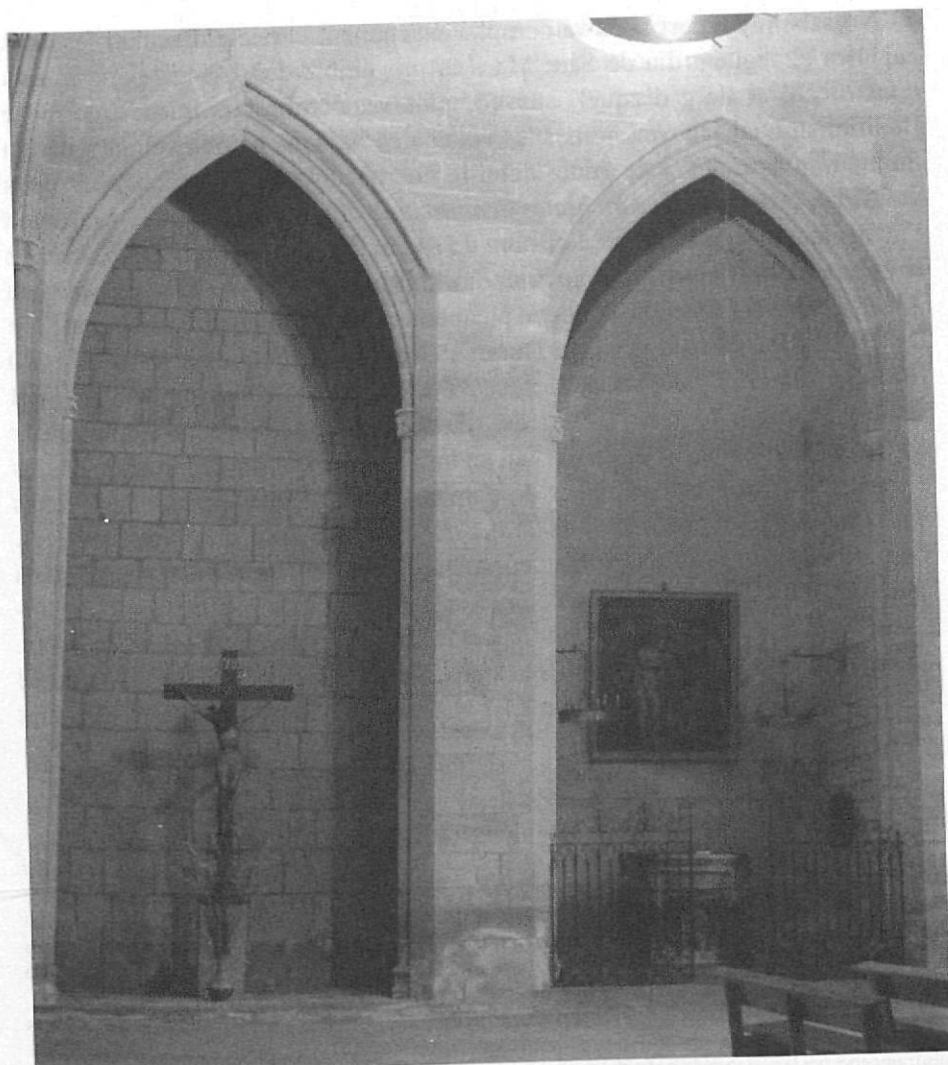

Figura 7: capelles de l'Àngel Custodi i Sant Jordi a la nau lateral nord (Foto: Jordi Prat)

No sabem del cert si es va complir exactament el pacte d'acabar les dues capelles el següent dia de Sant Martí, al novembre del 1484,¹⁰¹ però la seva construcció al llarg d'aquell any completava, com dèiem, el perímetre de l'edifici, al qual faltaven només les voltes que havien de cobrir el darrer tram de les tres naus. El 3 de gener del 1485 es pactava l'edificació de les dues voltes laterals -“*les dues archades dempto la maior*”- amb el mestre Martí dez Far, esmentat com a mestre de l'obra de Lleida.¹⁰² El nom d'aquest Martí dez Far apareixerà transcrit més sovint com Martí de Ybar, i també com Martí de Alvar, i ha de ser el mateix “mestre picapedrer de Bretanya, dit Martí Ymor (de Ibar o des Far)” de què parla Duran i Sanpere en documentar-lo el 1490 projectant la nova casa de la Paeria.¹⁰³ Deixant ara de banda el problema del seu origen i de la correcta lectura del seu nom, que Llobet proposa interpretar com a Martí d'Éibar,¹⁰⁴ el fet és que, en un moment i per uns motius que se'ns escapen, mestre Martí va haver de compartir l'edificació de les dues voltes amb Joan Barrufet i admetre que *la dita obra fos feta per ells abdosos a miges*. Documents posteriors aclariran que Barrufet féu la del costat sud i mestre Martí la de la banda oposada, vers la Pescateria, i que aquest segon va haver de consentir “*que en Barrufet fes primer la sua archada*”, de la qual cosa es lamenta. Les seves queixes les trobem en una suplicació que el mestre adreça al consell l'octubre del 1485, quan segurament les voltes laterals són enllestides, demanant

¹⁰¹ El contracte exigeix “*que lo dit mestre Barrufet age e sie tengut fer dita obra d'ací a la festa de Sent Martí primer vinent*”; tot i que el termini es complís i no resultés motiu de disputa, els problemes sorgirien nou anys després, ja que l'octubre del 1495 el consell deliberaria sobre “*lo fet de les capelles noves*” bastides per Barrufet, demanant que s'estableixi sobre qui recau la responsabilitat d'adobar-les i recomanant la visura per part d'altres mestres (J. M. LLOBET, “Les obres a l'església...”, doc. 35), uns problemes dels que no sabrem res més.

¹⁰² Els capítols no ens són coneguts, però l'objectiu, el responsable i la data es dedueixen d'altres documents posteriors: d'una banda l'acord fet un mes després, el 5 de febrer, amb l'objectiu de compensar als framenors per la cessió de la pedra del seu convent enrunat per a l'obra de Santa Maria que havia contractat mestre Martí; de l'altra, l'anotació d'alguns pagaments fets amb motiu d'aquestes voltes (vegeu J. M. LLOBET, “Les obres a l'església...”, docs. 15 i 18). Remarquem que aquest mestre no consta, en cap de les variants del seu nom, en la bibliografia que s'ha ocupat dels mestres de l'obra de la catedral lleidatana que, teòricament, el 1485 encara era dirigida pel mestre Bertran de la Borda que ja coneixem.

¹⁰³ A. DURAN I SANPERE, *Llibre...*, p. 245; sobre el nostre personatge, Duran afegeix també que “Martí Ymor moria a Cervera l'any 1539”; no ens consta que hagi estat publicada la documentació acreditativa ni d'aquesta mort ni de les obres fetes a la Paeria a la fi de l'edat mitjana.

¹⁰⁴ A l'origen bretó que, sense aclarir la seva font, indica Duran per al mestre, Llobet hi oposa una lectura del nom com a Martí d'Éibar, en base a una anotació del mateix 1485, malauradament no publicada, en la qual s'especifica que el mestre era “*de la província de Picuopia*”, possible corrupció de Guipúscoa (vid. J. M. LLOBET, “Les obres a l'església...”, p. 127, nota 14). A l'espera d'una revisió crítica de la qüestió, recordem que, com hem vist, també era basc el mestre Llorenç de la Vinya, originari de Baiona.

que se li concedeixi l'encàrrec de "*la obra de la archada maior e mijana*", atès que si havia acceptat anar a Cervera a treballar en condicions desfavorables, que fins al moment li havien ocasionat grans pèrdues, era per les promeses fetes "*no tan solament de la obra que prenguí, mes de la que s'a de fer*". Tot i que els consellers admeten la bona voluntat del mestre i la qualitat del seu treball, es limiten a concedir-li una gratificació econòmica per les pèrdues -menor que la que Martí reclamava- i a ratificar l'encàrrec de la volta major a Barrufet, que, doncs, ja havia obtingut l'encàrrec principal després de suplan-
tar i arraconar el contrincant.¹⁰⁵

Encara que no du data, podem creure redactats aquell mateix octubre del 1485 els detallats capítols acordats amb Joan Barrufet per a la construcció d'aquesta darrera volta, designada com "*la archada maior e volta que és en lo entrant de la dita sglésia en aquella part hon és la gran O nova*".¹⁰⁶ La volta s'havia de fer entre el proper Nadal i el dia de Tots Sants de l'any següent, i Barrufet es comprometia explícitament a fer també la clau de volta, la coberta de lloses de pedra i l'acabament superior de la façana "*a forma de entaulament a ffi que la obra se mostre més bella*", amb una filada terminal en forma de cornisa prominent i motllurada -"*...e que a part de fora isquen e tinguen copada a part d'avall*"-, coronada a més per tres creus, una a cada extrem i una de central més gran. Encara que el contracte posa una especial cura en destriar les procedències i les responsabilitats en el tocant a la pedra -que a part continua arribant de les ruïnes de Sant Francesc-, a la fusta de les bastides, a la calç, l'arena, les cordes, l'aigua i la *clavahó* -els claus i ferramenta-, no s'hi esmenten per res els recipients ceràmics amb què s'acostumaven a omplir les voltes per

¹⁰⁵ La suplicació de mestre Martí i la seva resposta es publiquen a J. M. LLOBET, "Les obres a l'església...", docs. 16-17. Encara que no m'he proposat indicar els preus de totes les parts documentades de l'obra, anotem que en aquest cas el preu fet de la volta major era de 170 lliure més 30 per la bastida, mentre que se'n pagaren 90 per cada una de les voltes laterals. Pel que fa a la remuneració suplementària de mestre Martí, va consistir en 12 lliures, malgrat que ell assegurava estar endeutat de 17 o 18 lliures.

¹⁰⁶ J. M. LLOBET, "Les obres a l'església...", doc. 22. La O esmentada és la rosassa feta pel mateix Barrufet a la façana, i els termes *archada* i *volta* s'han d'entendre com a sinònims consecutius i no com a dues coses distintes, de la mateixa manera com, més endavant, es parla de l'obligació de fer "*la archada, volta e croheradas de aquella bé e degudament, ab sos crohers e ab sa bela clau*"; en un altre lloc es parla de quan sigui "*feta e voltada la dita archada per sos deguts crohers e voltes bé e degudament*", i això deixa clar que els *croers* o creuers són els nervis, les *voltes* cada una de les quatre parts de plementeria i l'*archada* el conjunt de la volta, ja esmentada així en altres parts del text. Un altre document contemporani, relatiu als pagaments per l'obra (Íbidem, doc. 23) parla de "*la croherada, arquada e volta maior qui és davant lo portal principal*", un redactat en què queda clar que els tres termes són sinònims i una sola cosa, com ho demostra la utilització en el verb següent del singular (és) i no pas del plural (són).

tal d'alleugerir-les, manufactures de les quals en aquesta ocasió tenim esment a través de l'adquisició a un teuler cerverí de vint dotzenes i mitja de càntrics fets específicament per a la volta major. Consta també la compra de tinta destinada a perfilar la volta, és a dir, a remarcar cromàticament els junts de la carreuada, amb un resultat plàstic ben diferent d'aquell amb què nosaltres estem acostumats a veure i valorar les estructures medievals de pedra.¹⁰⁷

Sembla que els terminis establerts es varen complir i que la volta era enllestida l'1 de novembre de 1486; però només tres dies després el consell manifesta el seu desacord amb algunes de les seves característiques, en particular amb el fet que, en contra del pactat, *"ha feta lo dit mestre Barrufet la clau tova"*, motiu pel qual *"la obra non és prou segura com fora si fos closa, car és perillosa cosa de alguna verdugada de terratrèmol qui bastaria, per ésser tova dita clau, se poria esclafar (...) E ultra açò que per dita clau entra demesiadament claror e encara vent, pluga e broma"*. És clar, doncs, que Barrufet no ha fet una clau closa sinó tova, és a dir, oberta, en forma de cilindre foradat, un procediment menys freqüent entre nosaltres que el de les claus massisses, però que es pot trobar en obres tan significades com la nau central de la catedral de Girona -amb un primer tram conclòs el 1424- o la Sala dels Barons del Castellnou de Nàpols (1452-59), projectada per Guillem Sagrera i centrada per una clau amb un gran òcul obert, per on entra encara la llum. De fet, a Cervera mateix el sistema ja havia estat emprat en altres parts de Santa Maria, com ara a la *"casa dels senys"* del campanar, per a la qual el contracte amb Vall-llebrera exigia *"que la dita clau haje ésser foredada, segons que és aquella de Leyda"*.¹⁰⁸ En aquesta ocasió, però, els consellers la creuen insegura i incòmoda, i creuen necessari *"cloure la dita clau e cubrir-la de bones lambordes ab de bon guix"*. Barrufet, però, va protestar de la decisió presa sense consultar-lo, i el consell va desistir de la seva postura en un conflicte que degué arranjar-se sense més problemes.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Encara que no les transcriu, dóna a conèixer aquestes darreres notícies J. M. LLOBET, "Les obres a l'església...", pp. 129-130.

¹⁰⁸ Emprem la transcripció de Llobet enclosa a J. M. LLOBET, "Les obres de Pere de Vall-llebrera...", doc. 3); vegeu una fotografia on es veu la clau tova del campanar a T. SALAT, B. CUÑÉ, (dirs.), *Guia Històrica...*, p. 37.

¹⁰⁹ El conflicte de la clau tova no ha estat recollit dins l'article de J. M. LLOBET, "Les obres a l'església...", i només en tinc coneixement a través de P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*; de la seva transcripció del document n'extrec les frases citades sobre aquesta qüestió, de la qual ja vaig fer esment a P. BESERAN, "Santa Maria...", p. 50.

És possible que el fet que pel forat hi entrés vent i pluja -cosa aquesta insòlita i poc escaient- correspongués a un estadi inconclús de l'obra, cosa que justificaria la indignació del mestre i la ràpida solució d'un malentès difícil d'explicar ja que, de fet, les claus de les dues voltes laterals també devien ser d'aquesta mena. Si més no ho era la del costat de la Pescateria -feta per mestre Martí- ja que el novembre de 1485 Barrufet havia cobrat per fer, pintar i daurar la clau de fusta amb un escut posada "*supra la ho de la volta noviter facta*",¹¹⁰ una O que, a la volta, només pot ser una clau foradada com la que va repetir-se a la volta central. També en aquesta s'hi va fer, finalment, una clau de fusta pintada per tapar el forat, igual com es pot veure encara a l'esmentada nau gironina. Barrufet, que ja al contracte de la volta major s'havia obligat a fer-hi una clau de volta amb les imatges que els obrers li ordenessin, cobrava l'abril del 1487 "*per smena de fer la clau tova de dita croerada e per fer los quatre baboyns e per fer los raigs de fust que stan daurats en dita clau*". No és gaire clar on podien ser els babuïns, si realment els hem d'entendre com a imatges simiesques, però sí s'entén que la clau era envoltada de raigs de fusta daurats i que al seu centre hi havia el cervol propi de l'heràldica cerverina. Així ho indica el pagament fet ja aquell març al pintor Pau Vidal que, tot i que ja al desembre anterior havia cobrat "*per pintar la clau thova de la croerada maior*", ara ho fa "*per pintar los quatre bestions, ab lo scut e cervo, en la clau nova de la croerada maior*".¹¹¹

Resolt l'episodi de la clau, el temple era ja completament cobert i, per tant, es podia donar per conclòs, si més no en allò fonamental. Sabem que el març de 1488 al consell s'al·ludeix a «*la obra que ara poch ha se és acabada de la església major de la dita vila*»¹¹² i, si ens hem de refiar d'una notícia recollida

¹¹⁰ Es refereixen a aquesta clau dos documents de 1485 que aporten informacions complementàries: l'anotació de racional parla del que es deu a Barrufet *per la clau e senyal e dauradura e altres coses per aquella rahó en la volta ves la pescateria*, mentre que en l'època corresponent el mestre cobra *pro operando, perficiendo et pignando ach deauri faciendo clavem de fusta sive lo senyal positum supra la ho de la volta noviter facta in ecclesia maiori Beate Marie dicte ville versus la pescateria per magistrum Martinum Ybar* (vid. J. M. LLOBET, "Les obres a l'església...", docs. 20 i 21).

¹¹¹ La notícia del 24 de desembre del 1486 és a J. M. LLOBET, "Els esmalts del senyal...", docs. 21 i 22; la del 28 de març de 1487 s'enclou a J. M. LLOBET, "Les obres a l'església...", doc. 25; adonem-nos que en aquest darrer l'expressió "*lo scut e cervo*" no al·ludeix a dues coses diferents sinó que, un cop més, són dos sinònims consecutius units amb una conjunció. D'altra banda, no és clar si els dos pagaments a Pau Vidal responen al mateix concepte, tot i la separació de tres mesos, o si de primer va pintar la clau tova de pedra i després la clau de fusta, amb el cervol i els raigs daurats, destinada a tapar l'obertura de la primera.

¹¹² És a P. VERDÉS, *Administrar les pecunies...*, on es constata aquesta apreciació feta al consell de l'1 de març del 1488.

per Villanueva però no publicada, ja l'any anterior, el 5 de març del 1487, el consell havia manat dur a terme la visura de la conclusió de les obres, així com una solemne processó d'acció de gràcies.¹¹³ No ens consta, però, cap iniciativa encarada a consagrar o tornar a consagrar el temple, que havia trigat prop de dos segles a ser enllestit. Una conclusió que, òbviament, era només teòrica. No s'havien acabat ni els maldecaps ni les despeses en el tocant a aspectes menors, però imprescindibles, com el de la pavimentació i, sobretot, la reparació de teulades, que acabaria obligant a bastir sobre les voltes unes golfes no previstes inicialment.¹¹⁴ També restaven pendents qüestions relacionades amb el mobiliari i, a més, el pas del temps aniria fent aparèixer noves necessitats, que es concretarien en importants reformes i afegits, incorporats a l'estructura gòtica als segles XVI, XVII i XVIII.¹¹⁵

Un epíleg “protoneogòtic”

Però fou la intervenció del segle XIX la que més va incidir en la forma del temple gòtic, ja que va haver d'abordar la reedificació de tota la zona dels peus.¹¹⁶ Es planteja així la paradoxa que, mentre que de bona part de l'edifici gòtic que avui podem veure la informació és escassa, indirecta i problemàtica, tot el sector occidental del temple, del qual ens hem ocupat en aquestes darreres planes amb el detall que permet la minuciosa documentació conservada -i, en bona mesura, donada a conèixer recentment-, no permet contrastar les notícies amb l'obra medieval, que en aquesta part s'ha de donar per desapareguda. Al seu lloc hi ha el fruit d'una intervenció motivada pels problemes estructurals que es detecten al sector en el darrer quart del segle XVIII. Malgrat les obres de reparació atestades aleshores, no és clar que ja s'iniciés en aquell moment

¹¹³ Vid. J. VILLANUEVA, *Viage literario...*, p. 16; recull la dada F. de DALMASES, *Guia histórico-descriptiva...*, p. 118, qui, tot i seguir fidelment l'observació de Villanueva, n'esmena la data, transcrita ara com a 5 de maig.

¹¹⁴ Vegeu a J. M. LLOBET, “Les obres a l'església...”, pp. 130-132 i docs. 28-39; remarquem que també els mestres que es fan càrrec de l'enllosat del temple són estrangers, ja que es presenten com a “*mestre Pere Senanes e mestre Pere Sellent, del bisbat de Limotges, del regne de Ffrança*”, encara que el segon fou substituït per mestre Joan de Drena -del qual no se n'esmenta l'origen, que bé podria ser el mateix dels seus col·legues- i que, finalment, va caldre comptar amb el mestre local Pere Cercós (Ibídem, docs. 32-33 i 35).

¹¹⁵ Vegeu en aquest mateix volum els estudis dedicats a les obres d'època moderna fetes a Santa Maria.

¹¹⁶ Sobre això, vegeu els treballs de Maria Teresa Salat i de Ramon Maria Xuclà enclosos en el volum 17 d'aquesta publicació.

la reedificació que coneixem. És possible que no fos fins després de la Guerra del Francès que s'emprengué amb l'empenta i el rigor necessaris una remodelació general de l'edifici, duta a terme, sembla, entre 1817 i 1821. La part més notable d'aquesta empresa consistí en la reconstrucció del darrer tram de voltes i la reedificació de la façana, així com, probablement, la consolidació de tot el sector entre aquesta i el portal nord, enclosa la reforma de les capelles d'aquesta banda, que han perdut les voltes de creueria originals. Sembla que, si més no en la seva forma definitiva, l'obra hauria estat projectada per l'arquitecte Tomàs Soler, que el 1804 va ser nomenat pel corregidor de Cervera com a arquitecte encarregat de l'obra,¹¹⁷ i de qui es coneixen plànols signats el 1806,¹¹⁸ per bé que no han estat encara prou esclarides les circumstàncies en què va desenvolupar-se la seva actuació, en la qual comptaria amb la col·laboració, al menys, de Francesc Orovitg i de Pau Viada, el primer dels quals apareix també signant els perduts plànols de 1806. No l'esmenta, però, Dalmases, segons el qual Soler i el seu ajudant Pau Viada varen dirigir el 1821 les obres de reedificació,¹¹⁹ mentre que, curiosament, poc abans Crispí Borràs havia citat com a arquitectes de la reforma de començaments de segle XIX a Mariano Enrich i Jaume Bosch,¹²⁰ no esmentats pels altres autors.

En tot cas, val la pena subratllar la intervenció de Tomàs Soler que, si es pot identificar amb l'arquitecte Tomàs Soler i Ferrer, fill de Joan Soler i Faneca i continuador de la l'obra d'aquest en la reconstrucció de la Llotja de Barcelona,¹²¹ ens posa davant d'un cas singularíssim en què un mestre de formació absolutament acadèmica és capaç, en unes dates i unes coordenades culturals força anteriors al fenomen d'arrel romàntica que anomenem neogòtic, de

¹¹⁷ Així ho afirma Ramon Maria Xuclà al seu treball enclòs en el volum 17 d'aquesta mateixa publicació.

¹¹⁸ Només en conec la reproducció enclosa a Max TURULL RUBINAT (dir.), *Història Gràfica de la Segarra*, Centre Municipal de Cultura, Consell Comarcal de la Segarra, Cervera 2001, p. 125, foto 147.

¹¹⁹ F. de DALMASES, *Guía histórico-descriptiva...*, p. 118; l'autor no sembla tenir clars els límits de la seva actuació quan assegura que "*dirigieron la reedificación de esta iglesia, renovando buena parte de la fábrica (podían haber respetado algunas inscripciones sepulcrales, basas, capiteles, etc., que desaparecieron)* y construyendo todo el frontis ojival, obra muy laudable en un arquitecto de aquel tiempo"; Dalmases lamenta també l'emblanquinat general de l'interior fet aleshores per dissimular que les voltes noves eren de rajol i no de pedra; els mateixos noms i data són els que esmenta F. RAZQUIN, *Boxquejo histórico...*, p. 8, que enclou comentaris similars, però afegeix que els desperfectes del temple s'havien produït "*singularmente en la guerra de la Independencia*".

¹²⁰ C. BORRÀS, "Iglesia de Sta. Maria...", p. 55.

¹²¹ Sobre Soler i Ferrer vegeu FRANCESC FONTBONA, *Del Neoclassicisme a la Restauració 1808-1888* (Història de l'art català, VI), Barcelona, ed. 62, 1983, p. 55; també Joan BASSEGODA i NONELL, *La Casa*

reprendre el llenguatge gòtic quan del que es tracta és de completar harmònicament l'edifici medieval.¹²² Tot i els problemes de sutura, les incorreccions formals i les hibridacions lingüístiques -especialment manifestes en la gran capella del Santíssim, bastida també en aquest moment prop de la façana, en el lloc on presumim que hi havia hagut les capelles fetes per Guillem Polo a mitjan segle XV-, el cas és molt interessant dins el panorama català de la supervivència i la recuperació del gòtic després de la fi de l'edat mitjana.¹²³

Llotja de Mar de Barcelona, Barcelona, Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, 1986; segons Xuclà, alguns documents certerins no transcrits confirmen el nom complet del mestre.

¹²² Tot i que més passiu que actiu, un altre episodi en què l'obra certerina es planteja aquesta qüestió, també en una data tan primerenca com el 1821, és quan, a l'empendre's una remodelació de l'accés a la capella del Santíssim Misteri, tant els obrers del temple com el bisbe prefereixen que el seu arc d'entrada mantingui la forma dels altres -és a dir, els arcs gòtics d'embocadura de les restants capelles- per tal de preservar la imatge de conjunt de l'interior de l'edifici; treiem la referència de l'esmentat treball de M. T. Salat enclòs en aquest volum (a la nota 90).

¹²³ Sobre el tema del neogòtic a Catalunya i els seus orígens cal esmentar també Francesc FONTBONA i DE VALLESCAR, *Neomedievalismes al segle XIX*, lliçó inaugural del curs 1999-2000 d'Amics de l'Art Romànic, Barcelona, 1999; Pilar VÉLEZ, *El desvetllament de la consciència de patrimoni històric a Catalunya*, lliçó inaugural del curs 2003-2004 d'Amics de l'Art Romànic, Barcelona, 2003, i Joan BASSEGODA i NOVELL, "Arquitectes, constructors i restauradors neogòtics", dins *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura I: catedrals, monestirs i altres edificis religiosos 2*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, pp. 326-337, en el qual no s'esmenta el cas certerí, malgrat la fotografia de la p. 327.